

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

Životní strategie Romů na spišské vesnici
Magisterská diplomová práce

Bc. Jakub Konečný

Vedoucí práce
Mario Rodríguez Polo, Ph.D.

Zpracování diplomové práce bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2014 Univerzitě Palackého v Olomouci Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Olomouc 2016

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: „Životní strategie Romů na spišské vesnici“ vypracoval samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedl jsem všechny použité zdroje, podklady a literaturu.

V Olomouci dne.

Podpis

Poděkování

Mé poděkování patří vedoucímu diplomové práce Mariu Rodríguezi Polovi, PhD. za odborné vedení, za pomoc a cenné rady při zpracování.

Abstrakt

Název práce: Životní strategie Romů na spišské vesnici

Autor práce: Bc. Jakub Konečný

Vedoucí práce: Mario Rodríguez Polo, PhD.

Katedra, fakulta a univerzita: Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci

Klíčová slova:

Romové, sociální mobilita, diskriminace, migrace, Slovensko, terénní antropologický výzkum

Anotace:

Cílem této diplomové práce je popsat životní strategie Romů na spišské vesnici. V teoretické sekci je kriticky zhodnocena dosavadní literatura k tématu. Následuje část popisující metodologii a realizaci výzkumu.

Výsledky výzkumného šetření jsou rozděleny do tří sekcí. První kapitola, věnovaná historii lokality, se snaží postihnout klíčové události historie. Kapitola sleduje, jak se vyvíjí internetnické vztahy a jak Romové reagují na systémové změny. Následující kapitola reviduje ekonomické strategie Romů v obci a dává je do kontextu se strukturálně historickým vývojem lokality. V poslední části jsou analyzovány internetnické vztahy v obci na institucionální a neformální úrovni.

Abstract

Title: Life strategy of Roma people of Spis village.

Author: Bc. Jakub Konečný

Supervisor: Mario Rodríguez Polo, Ph.D.

Department, Faculty, University: Department of Sociology, Andragogy and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, Palacky University Olomouc

Keywords:

Roma people, social mobility, discrimination, migration, Slovakia , anthropological field research

Annotation:

The aim of this thesis is to describe the life strategy of Roma people of Spis village. Literature about this topic is critically evaluated in theoretical section, followed by a section describing the methodology and implementation of research. Results of the research are divided into three parts. The first chapter, devoted to the history of the site, is trying to capture the key events of history. Chapter watching how it develops interethnic relations and how Roma people react to system changes. The following chapter revises economic strategy of Roma people in the village and places them to the context of structurally historical development of the site. Interethnic relations in the village are analyzed in last section, including the analyses of institutional and informal level.

Obsah

1	Úvod	8
2	Teoretická východiska.....	9
2.1	Užitá literatura	9
2.1.1	Romské osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu	10
2.1.2	Konec Romů v Česku?	12
2.1.3	Apologie kulturomů.....	14
2.1.4	Problematičnosť Jakoubkova prístupu	15
3	Cíle výzkumu.....	18
4	Metodologie a realizace výzkumu.....	18
4.1	Typ výzkumu	18
4.2	Design kvalitativního výzkumu.....	19
4.3	Vzorkování.....	20
4.4	Metoda sběru dat.....	21
4.5	Triangulace dat.....	22
4.6	Metoda analýzy dat	23
4.7	Reflexe role výzkumníka v terénu	23
4.8	Etika výzkumu	23
5	Výsledky výzkumu.....	25
5.1	Popis lokality	26
5.2	Historie lokality.....	28

5.2.1	Předválečné období a druhá světová válka v Dunajci.....	28
5.2.2	Poválečný vývoj a období socialismu	33
5.2.3	Po roce 1989	38
5.3	Ekonomické strategie v místě bydliště.....	41
5.4	Migrace	48
5.5	Vztahy	51
5.5.1	Příklady nerovnosti	54
5.5.2	Neformální vztahy	61
5.5.3	Empowerment	65
5.5.4	Dunaječtí Romové ve vnějším prostředí	65
5.5.5	Fragmentace Romů v Dunajci	69
6	Závěr	71
7	Literatura a užitá zdroje.....	73
7.1	Literatura.....	73
7.2	Elektronické zdroje	75
7.3	Prameny.....	75

1 Úvod

Tato studie je zaměřena na zmapování a analýzu životních strategií Romů ve vybrané vesnici historického regionu Spiš. Formou případové studie, do značné míry exploračního charakteru, si dává za cíl podat soubornou zprávu o historickém vývoji a současné situaci Romů v dané lokalitě s důrazem na sociální mobilitu. Většina dosavadních antropologických výzkumů Romů na Slovensku byla situována do romských marginalizovaných enkláv, pro něž se vžilo označení romské osady. Tyto práce sice přinesly cenná zjištění v oblasti etnografického materiálu, ale zároveň prohlubují obecné představy o Romech, coby těch „exotických“ „druhých“. Nejen antropologické výzkumy, ale celkový mediální obraz slovenských Romů sestává z představ spojených s chudobou a jí doprovázejících sociálně patologických jevů. Slovenská realita je ve skutečnosti mnohem komplexnější a tyto zjednodušující pohledy Romy v důsledku karikují.

Předložená práce oproti většině dosavadních studií pojednává o obci, v níž žijí Romové v podmínkách nízké míry segregace. Sleduji, jaké jsou limity jejich sociální mobility. A jakou roli hraje etnicita na distribuci moci i majetku.

V teoretické části práce se věnuji především konceptům, které představil Marek Jakoubek a jeho kolegové z plzeňské antropologie. Můj výzkum do značné míry se zjištěními autorů polemizuje. Dále představuji metodický postup výzkumu, užití metody a nástroje, které jsem použil. Výsledky výzkumu jsou strukturovány do tří kapitol. První z nich nahlíží z diachronní perspektivy na historii lokality s důrazem na to, jakým způsobem Romové reagují na klíčové události moderní historie. Další kapitola zpracovává ekonomické strategie a jejich potencialitu pro obyvatele obce. V závěrečné části zpracovávám interetnické vztahy na institucionální i neformální úrovni.

2 Teoretická východiska

2.1 Užité literatura

Literatura věnující se Romům do roku 1989 na území tehdejšího Československa je omezena na produkci romistů, historiků či sociologů. Romisté (E. Horváthová, E. Davidová, M. Hübschmannová) se zaměřovali spíše na folklorní prvky romské kultury jako je hudba, tanec a lidové umění. Romistickou literaturu doprovází romantizující přístup a etnoemancipační tendence. Významným autorem je také historik Ctibor Nečas, který krom jiných etap důkladně zmapoval mnohdy opomíjený romský holocaust.

Tuto literaturu využívám jenom orientačně v kapitole věnované historii lokality. Obecně nebylo pro výzkum žádoucí studovat romské tradice, jazyk nebo umění, tedy romistická témata, která do jisté míry posilují exotizaci Romů.

Za inspirativní zdroj považuji texty produkované plzeňskou antropologií na počátku milénia. Kolektiv autorů pod vedením Marka Jakoubka a Tomáše Hirta vedl terénní antropologické výzkumy v romských osadách na Slovensku. Snaží se zavést nový přístup ve studiu Romů a kriticky se vyjadřují ke stávající odborné literatuře i programům sociální politiky. V samostatné kapitole rozvedu hlavní teze, s některými z nich svým výzkumem polemizují.

Velmi přínosné byly texty Tomáše Kobese (2010, 2013), které mi pomohly porozumět tomu, jak slovenští Romové i ne-Romové rozumí identitám a jejich proměnám. Pro základní orientaci v celoslovenských statistikách byl velmi cenný Atlas rómských komunit na Slovensku 2013 (Mušinka a kol., 2014). Rozklíčování jemného předuva diskriminačních praktik se věnoval v dlouhodobém etnografickém výzkumu jedné lokality David Scheffel (2009), který podává velmi syrový popis slovenské reality. A sociopsychologické aspekty

dynamiky společnosti ve vztahu k Romům ve svém článku postihl Jaroslav Skupník (2007).¹

2.1.1 Romské osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu

Jakoubek a Hirt

Marek Jakoubek a Tomáš Hirt sestavili sborník vycházející z terénních antropologických výzkumů, které proběhly v letech 1999–2005 na východním Slovensku. Cílem bylo získat komplexní popis situace romských osad v kontextu právním, historickém, ekonomickém a sociálním. Zdůvodňují své snahy tím, že přestože jsou romské osady jedním z výrazných a dlouhodobých problémů Slovenské republiky, tak relevantní informace o skutečném stavu dosud chyběly. O dosavadních výzkumech tvrdí, že přinesli jenom folkloristický materiál, což není aplikovatelné pro státní politiku (Jakoubek & Hirt, 2008).

V kapitole nazvané *Úskalí současných způsobů řešení a výskumu tzv. romské problematiky – etnická definice situace* autoři shrnují základní překážky, jež podle nich stojí před úspěšným řešením problému tzv. romských populací na Slovensku. Pojmy a koncepty jsou podle nich používány intuitivně bez ohledu na užívané teoretické pozadí. Na mysli mají zejména výrazy – etnikum, komunita, menšina a koncepty – integrace, inedita, sociální inkluze. Další překážkou je politická bezradnost spočívající ve směřování sociální a menšinové politiky, tedy řešení socio-ekonomické situace sociálně vyloučených obyvatel se mísí s romským etnorevitalizačním hnutím. A poslední zábranou je zájmová roztržičnost. Absence cílového stavu menšinové i sociální politiky. Střety těch, kteří usilují o integraci sociálně vyloučených (nehledě na etnickou příslušnost) a těch, kteří usilují o emancipaci Romů, vycházející z etnického základu. (Jakoubek & Hirt, 2008, s. 15 – 17).

¹Soupis veškeré užití literatury se nachází na konci studie.

Jádro kritiky všech dosavadních výzkumů spatřují v nejednoznačném vymezení Romů. Pro potřeby integračních programů navrhuji rozlišovat termín Rom podle těchto tří charakteristik:

Antropologický typ – pigmentace, barva vlasů apod.

Nositel kultury „romských osad“ – Rom je ten, kdo byl socializován do kultury romských osad.

Příslušník romského národa, či etnika – na základě sebeurčení (tedy jedinec, který sám sebe chápe jako Roma).

Jakoubek² má za to, že romství jako takové nelze spojovat s jazykem nebo antropologickým typem. Romem se totiž člověk nerodí, ale Romem se stává. Jakoubek se snaží dekonstruovat pojem Rom, který je dle něj užíván čistě jako lidový termín, který je „výrazně konfušní, nejednoznačný a vnitřně rozporný“ (Jakoubek & Hirt, 2008, s. 25). Pojímání Romů jako příslušníků romského národa, tedy na etnické bázi, je podle Jakoubka pouze konstruktem šířeným a vnucovaným představiteli tzv. „romských elit“, případně romistů či romských aktivistů. To jej vede k tvrzení, že „ten, kdo je socializován do tradičního kulturního prostředí některé z romských osad, zpravidla nesdílí národnostní ani etnickou založenou identitu (jinými slovy – etnicita zde nehraje roli primárního společensko-organizačního vzorce) – ta může (ale nemusí) být teprve politickou osvětou vštípena“ (Jakoubek & Hirt, 2008, s. 27). Tvrzení doprovází komentářem, že ve sčítání lidu v roce 2001 se na Slovensku přihlásilo k romské národnosti necelých 90 tisíc obyvatel, z čehož vyvozuje, že většina osob, od níž se toto prohlášení očekávalo, se s romskou etnickou identitou neztotožňuje³. Z uvedeného je zřejmé, že Jakoubek ve svých textech pracuje s charakteristikou Romů jako nositelů kultury romských osad, která tvoří integrovaný systém a dané formace tak tvoří kulturně autonomní enklávy, které se svými fundamentálními složkami od kultury většinové společnosti

²Pro lepší přehlednost textu nadále uvádím pouze Jakoubek.

³Je ovšem snadné problematizovat právě výsledky sčítání obyvatel. Je pravděpodobné, že množství obyvatel, kteří se neformálně s romskou identitou situačně identifikují nedůvěřovala tomuto statistickému projektu a obávala se, že výsledky budou zneužity.

princiálně liší (2004, s. 220). Samotní Romové ovšem na kultuře romských osad jenom pasivně participují a ona kultura existuje v podstatě nezávisle na nich jako „kultura skrytá“. Tu odhaluje až výzkumník, Romové ji nereflktují. Jakoubek tvrdí, že sdílená romská identita je vyloučena identitou klanovou nebo rodinnou. Tedy, že Rom (v tomto případě obyvatel romské osady) se identifikuje se svojí rodinou (nukleární rodiny – lokální/aktuální příbuzenská skupina – širší příbuzenstvo) a ostatní romské komunity, rodiny pro něj představují konkurenci. Na základě této teorie tvrdí, že romské emancipační hnutí nemůže nikdy plnit deklarované cíle, protože jeho zástupci (tzv. romské elity), budou využívat své moci jedině pro obohacení či získání vlivu pro svou rodinu. (Jakoubek & Hirt, 2008, s. 9 – 62).

Ve stručnosti jsem uvedl základní teze Marka Jakoubka a týmu jeho spolupracovníků. Je třeba ještě zdůraznit, že jedním z hlavních východisek, jak uvést teorii do aplikace reálné politiky, je podle autorů převést finance, z fondů směřovaných k etnické emancipaci do integračních programů, které budou řešit sociální problémy, respektive chudobu.

2.1.2 Konec Romů v Česku?

Pavel Barša

Na práce Marka Jakoubka a Tomáše Hirta kriticky reagoval Pavel Barša v rozsáhlém textu *Konec Romů v Česku? Kacířské eseje plzeňských antropologů*, který uveřejnil v roce 2005 v Politologickém časopise. Problematizuje jednotlivé teze autorů a prakticky je obviňuje z propagování asimilacionismu.

V úvodu textu Barša odmítá definici Roma podle Jakoubka, argumentuje příklady romských elit, které přes veškerou kritiku Jakoubek nedefinuje. Rovnou je paušalizujícím způsobem odsuzuje jako falešné a prospěchářské. Z Jakoubkovy logiky vyplývá, že příslušník elity už nemůže být považován za Roma (protože pravděpodobně nebude žít v osadě nebo sdílet kulturu romské osady).

Barša Jakoubka obviňuje, že i přes deklamované odmítnutí evolucionismu, tak nahlíží na Romy prizmatem partikularistické tradiční společnosti, která může dospět do modernistického individualismu, jehož dosáhla majoritní česká potažmo slovenská společnost. (Barša, 2005).

Jako na zásadní problém upozorňuje Barša, že Jakoubek na jedné straně odvrhuje snahy romského etnoemancipačního hnutí (reprezentovaného romskými elitami, romisty nebo romskými aktivisty) kvůli jeho nacionalizačnímu charakteru (kterého je třeba se zbavit pro potřeby naší občanské společnosti), ale na druhé straně nebere v potaz, že charakter českého národního vědomí je bohužel stále etnický a ne občanský. V praxi tedy nemůžeme v tomto případě hovořit o integraci, ale o asimilacionismu. (Barša, 2005).

Barša navrhuje spíše zahrnutí do multikulturní společnosti prostřednictvím integrace a konceptu duální identity (tvořenou vlastní národní tradicí a prakticky žitou tradicí občanského národu). Upozorňuje, že právě potvrzení identity je účinnou sebeobranou menšin, což by Romům, upuštěním od programu etnoemancipačního, bylo upřeno. (Barša, 2005).

Multikulturalismus, připouští Barša, ve smyslu souběžné proměny sebepojetí většiny i menšiny, která umožní duální identitu, je sice nedokonalé, ale jediné řešení. Dokud někdo nevymyslí něco jiného, bylo by nerozumné ho opouštět. Aby český národ rozšířil své hranice a přijal Romy, musí přiznat přináležitost romské kultury k české kultuře. Jakoubek nahlíží na Muzeum romské kultury, romská periodika aj. jako na konstrukt, produkt etnoemancipačního hnutí. Podle této logiky jsou ovšem totožným konstruktem všechny instituce českého národního uvědomění. (Barša, 2005).

S odkazem na Orientalismus E. Saida Barša kritizuje Jakoubkův přístup k výzkumu Romů jako analogický s tím, jak západní věda konstruovala Orient. *„Zatímco Orientálec byl považovaný za výraz partikulární skupinové esence, výzkumník se chápal jako svobodný jednotlivec s bezprostředním přístupem k univerzálnímu – objektivnímu a nestrannému – rozumu. (...) Zatímco*

kulturomové jsou odkázáni do pozice nesvéprávných objektů (ovšem až do chvíle, kdy budou asimilováni v kulturočechy), mohou se alespoň spolehnout na Jakoubka, že on jakožto čistý subjekt vědy objektivně zachytí nevědomou podstatu jejich existence.“ Barša konstatuje, že Jakoubek tvoří výzkum z čistě etických pozic a emické pohledy nereflektuje. (Barša, 2005).

2.1.3 Apologie kulturomů

Marek Jakoubek

Marek Jakoubek reagoval textem uveřejněným taktéž v Politologickém časopise v roce 2005. Odmítá téměř všechny Baršovy kritické příspěvky. Jakoubkovým hlavním argumentem je, že romská problematika je pro něj primárně problémem kulturním a ne sociálním ani etnickým. Nositelé kultury romských osad a majoritní populace mají odlišné kulturní vzorce a z této rozdílnosti vyplývá neúspěšné vzájemné soužití obou skupin. Podle Jakoubka jsou v zásadním rozporu s moderní občanskou společností základní kulturní kategorie, jež právě nositelé kultury romských osad sdílí, jimi jsou diference a hierarchičnost společnosti s předpokladem nevyhnutelné zásadní nerovnosti (2005).

Vytýká Baršovi, že jako romskou kulturu pojímá jenom kulturu vysokou (literaturu, divadlo aj.). Dále Jakoubek argumentuje, že Baršovy příklady kulturních projevů romského etnoemancipačního hnutí (rozvoj romské literatury, romského národního listu, Muzeum romské kultury a další) z principu nemohou být projevy romské kultury, protože romská kultura je tradiční, má neliterární podobu. Tvrdí, že Muzeum romské kultury nebo památník v Letech nejsou výrazem potřeby Romů, protože je Romové zkrátka nenavštěvují a tyto instituce slouží v podstatě ne-Romům. Obviňuje Baršu z evolucionistického předpokladu, že romská kultura převedená v psanou formu je jenom dalším stupněm tradiční orální romské kultury. (Jakoubek, 2005).

Podle Jakoubka je naprosto scestné usilovat o uznání etnicity nebo národnosti českých nebo slovenských Romů, protože stěžejní identitární skupinová jednotka je jim rodina/fajta. Tím, že se Barša snaží přiřknout a uznat Romům

jejich etnicitu připravuje tradiční romskou kulturu o její jedinečnost, která spočívá v příslušnosti k širšímu příbuzenstvu. A pokud bychom Romům vnutili národní identitu, tak bychom je prakticky asimilovali. Baršův předpoklad, že se lidstvo dělí na národní společnosti je v Jakoubkových očích etnocentrismem, respektive *euro – amero – centristem*. Přichází také s tvrzením, že příbuzenství se, coby skupinový organizační princip, s možností organizace na základě národnosti, ostře vylučuje. (Jakoubek, 2005).

Dále s odkazem na R. Handlera Jakoubek dokládá, že nic jako identita prakticky neexistuje a tento pojem je jenom kulturním konstruktem, jehož užití, coby neutrálního mezikulturního nástroje, bychom se měli vyhnout. (Jakoubek, 2005).

V poslední kapitole Jakoubek cituje v obraně svého postupu L. H. Morgana, který říká, že dokud nebude jeho „*hypotéza nahrazena jinou, lépe vyhovující, je její místo v mém díle oprávněné a není v rozporu s metodou vědeckého bádání*“, čímž poukazuje na to, že Barša nenavrhuje lepší výzkumnou optiku (2005).

2.1.4 Problematičnost Jakoubkova přístupu

Uvedl jsem hlavní teze plzeňských antropologů a polemickou reakci Pavla Barši. Obě strany se ke sporu vyjadřovaly i později, mám ovšem za to, že jádro sporu je poměrně zřejmé. Diskuse vybudila k reakcím i další antropology, romisty či romské aktivisty (Budil, 2005; Elšík, 2005; Hirt, 2005; Holomek, 2005; Krčík, 2005).

Jakoubkův přístup také shledávám problematickým a v následujících odstavcích stručně shrnu důvody.

Romové žijící v podmínkách prostorového vyloučení, jež je jednou z podmínek vyloučení sociálního, představují podle Atlasu romských komunit 73 920 obyvatel, což tvoří pouze 18,4% z celkového odhadovaného počtu slovenských Romů. To že se antropologické výzkumy soustřeďují majoritně na tuto úzkou

skupinu romských obyvatel, vytváří zkreslený obraz o mnohem rozmanitější skutečnosti. (Mušínska a kol., 2014, s. 14).

Jakoubek mnohé ze svých polemik s ostatními autory staví na nejednoznačném vymezení Romů svých oponentů. Ovšem to, jak si sám definuje Romy, ve skutečnosti není podstatné. Zásadní je odhalovat způsoby konstruování etnicity různými aktéry v různých situacích. Identifikace etnicity vyžaduje druhou stranu, vůči níž mohou aktéři identifikovat sami sebe. Je tedy relační. A druhý podstatný aspekt etnicity je její situačnost, jak doprovází citace z T. H. Eriksena, *„Rozlišování mezi My a Oni je všudypřítomné, ale může na sebe brát nespočet podob a opírat se o různá kritéria.“* (2012, s. 105). Výsledky mého výzkumu potvrdily, že sociální mobilitu Romů často neovlivňuje to, jak jí rozumí sami aktéři nebo sociální vědci. V realitě životy participantů ovlivňuje především to, jakou etnicitu jim přisuzuje okolní společnost. Skutečnost toho, zda je člověku přiřknuta romská etnicita, je naprosto stěžejní v tom, jak s nimi bude zacházeno. Hlavními indikátory, které ovlivňují úspěšnost na trhu práce, přístup na úřadech nebo neformální vztahy, jsou fyziognomické vlastnosti aktérů (pigmentace, barva vlasů aj.), případně příjmení, které je shledáno romským. Viktor Elšík také upozorňuje, že u Romů můžeme identifikovat situačně podmíněné projevy etnické organizace (2005). V kontextech zahraniční migrace Romů po roce 2004 se projevuje například solidarita na etnickém základě.

Jakoubek tvrdí, že sdílená identita sociálně vyloučených romských osad ve své podstatě není etnická. Tu nahrazuje identita rodová, méně pak identita subetnická (Olaši, Rumungři, Sintové atd.) a linie rituální čistoty (žuže roma vs. degeši, pšáre, rukoňari). Sdílená rodová identita je jednou z překážek, proč se nemohou Romové vymanit ze sociálního vyloučení. S tímto názorem velmi přesvědčivě polemizuje Jaroslav Skupnik, který shledává, že hlavní limitou není rodinná soudržnost, ale nedostatek uznání v okolní společnosti, která vede Romy k setrvávání v sociálně vyloučených lokalitách (2007).

Z Jakoubkových textů vyplývá, že kultura romských osad je uzavřená vůči okolním vlivům, které dokáže absorbovat, aniž by se samotná struktura kultury proměnila. Přistoupíme-li na to, že něco takového jako kultura romských osad existuje, pak důkladná diachronní analýza lokalit prozrazuje, že Romové významně interagují s ne-romským okolím a klíčové události historie mění postavení Romů ve společnosti (příkladem může být radikální sociální změna nastalá po roku 2004, kdy Romové migrují za prací do států západní Evropy).

Jakoubek opakovaně prosazoval tezi, že by prostředky, investované do kulturní emancipace Romů, měly být přesměrovány na sociální programy. Takto vytváří falešné dichotomie. V lokalitě, v níž jsem vedl výzkum, mnozí participanti neřešili primárně ekonomické problémy, ale všudypřítomný rasismus. Ten by bylo možné eliminovat tehdy, pokud by většinová společnost uznala Romy jako národ hodný základního porozumění a respektu.

3 Cíle výzkumu

Cílem výzkumu je kontextuální porozumění žité realitě vybrané lokality. S přihlédnutím k historickému vývoji jsem se snažil v co nejvyšší míře postihnout životní strategie Romů v Dunajci. Výzkum jsem rozdělil do tří kapitol. V části věnované historii lokality se snažím zachytit klíčové změny od počátku 20. století do současnosti. Do období 50. let bohužel vycházím jenom z archivních dokumentů a ústně předávané historie. V následujícím období již zaznamenávám autentická svědectví pamětníků. Jádrem kapitoly je zachycení toho, jak se v různých etapách historie vyvíjí interetnické vztahy v lokalitě a jak Romové reagují na systémové změny.

Další kapitola je věnovaná životním strategiím Romů v současnosti. Historický vývoj pracovního trhu v regionu je popsán v kapitole předchozí. Vytvořil jsem orientační typologii možných životních strategií v současnosti. Cílem bylo také popsat, jaký má dopad etnicita na distribuci přístupů na pracovní trh.

Poslední kapitola zpracovává interetnické vztahy v obci. Sleduje případy nerovnosti, kdy ne-romská hegemonie brání Romům v sociální mobilitě na institucionální i neformální úrovni. Subkapitola zaměřená na fragmentaci Romů v obci má poukázat na vysokou míru diverzity uvnitř samotné lokality, čímž koreluje i s jedním z hlavních výzkumných cílů, tedy poukázání na rozsah diverzity romských lokalit na Slovensku.

4 Metodologie a realizace výzkumu

4.1 Typ výzkumu

Poté, co jsem si definoval hlavní výzkumné cíle, jsem se rozhodl využít kvalitativního výzkumu, který je pro dané téma dobře použitelný. Pro svůj výzkum bylo žádoucí zkoumat dané fenomény v jejich přirozeném prostředí, reagovat na místní situace a podmínky a sledovat lokální příčinné souvislosti.

Kvalitativní výzkum je také vhodný při počáteční exploraci fenoménů, kdy je třeba upravovat výzkumný plán podle nastalých okolností, rozvíjet jej na základě získaných dat. Výsledkem kvalitativního přístupu v sociálních vědách je spíše kontextuální porozumění nežli zobecnění charakteristické pro kvantitativní typ výzkumu (Hendl, 2008, s. 47 - 58).

4.2 Design kvalitativního výzkumu

Dominantní technikou mého výzkumu je případová studie, výzkumný design pracující s empirickými daty, jejichž prostřednictvím se snaží porozumět jednomu nebo několika málo příkladům.

Robert Yin, čelný teoretik případové studie, rozvíjí charakteristiku této výzkumné strategie vymezenými hranicemi výzkumu. Případ je integrovaný systém ohraničený v prostoru i čase (Švaříček, Šedová, 2007, s. 97 – 98). V mém případě byl výzkum časově ohraničen dobou trvání výzkumného šetření, tedy krátkodobými intervaly v období od června 2015 do března 2016. Prostorové hranice tvoří katastr obce Dunajec, případně oblasti, které se k obci a jejím obyvatelům bezprostředně vztahují. Pokud bych nebyl časově a finančně limitován, postupoval bych metodou multi-sited ethnography, již v 90. letech rozpracoval George Marcus⁴ (Marcus, 1995, s. 95 - 117). Mimořádně zajímavé by bylo zapojit do výzkumu také zahraniční oblasti, které si zvolili participanté za své cílové destinace pro migraci za prací.

Dalším rysem případové studie podle Yina je zkoumání daného jevu vždy v reálném kontextu, za co možná nejpřirozenějších podmínek výskytu jevu (Švaříček, Šedová, 2007, s. 97 – 98). Pokud bych neužil metody zúčastněného pozorování, tak bych nemohl přinést reprezentativní popis interetnických vztahů v lokalitě. Při jiných subtématech (práce, historie) jsem byl naopak odkázán jenom na rozhovory, případně práci s archivními materiály.

⁴Marcus tvrdí, že v dnešním vysoce globalizovaném světě nemohou být výzkumy prováděny pouze na jedné lokalitě, ale je žádoucí zapojit do výzkumného šetření různá místa v závislosti na jejich propojení (Marcus, 1995).

A jako další distinktivní rys případové studie Yin uvádí pluralitu zdrojů a metod získávání dat. Pro získání relevantních údajů je žádoucí použít všechny dostupné metody (Švaříček, Šedová, 2007, s. 97 – 98). Sám jsem ve výzkumu kombinoval zúčastněné pozorování, textovou analýzu, různé druhy rozhovorů, práci se statistikami a archivním materiálem. Užítým postupem jsem se snažil dosáhnout co nejvyšší míry triangulace dat.

4.3 Vzorkování

Kombinovanou strategií výběru byla zvolena cílová skupina participantů. Nejčastěji jsem využíval výběru vzorku metodou sněhové koule, metody založené na kombinaci účelového výběru a náhodného výběru. (Miovský, 2006 s. 131 - 133) Prostřednictvím prvního kontaktu jsem získal skupinu kandidátů tzv. nulté fáze, kteří mě na žádost odkázali k dalším možným informátorům. Po překlenutí prvních kontaktů jsem postupoval čistě intuitivně. Ze získaných dat jsem vyhodnocoval, kdo z dalších potenciálních participantů by mohl být přínosný pro potřeby výzkumu, s důrazem na deviantní jedince (rozuměj názorově opoziční, či jinak vybočující z průměru). Účelově jsem oslovil jsem také lokální autority, ať už byl jejich respekt ukotven institucionálně (starosta, zastupitelé, farář) či neformálně. Uchýlil jsem se také k náhodnému výběru, kdy jsem zapředel rozhovor s lidmi, které jsem potkával při procházkách obcí nebo návštěvách hospody. S vybranými participanty jsem trávil čas dlouhodobě a mohl jsem využívat také nástroje zúčastněného pozorování.

Primárně jsem zaměřil svůj výzkum na romské participanty, ale snažil jsem se postihnout také ne-romské obyvatelstvo. Pokud jsem narazil na konflikt, bylo mou snahou získat oba úhly pohledu. Poté, co jsem získal první participanty a nasbíral data pro prvotní orientaci v terénu, snažil jsem se vytvořit reprezentativní vzorek participantů s ohledem na sociální a ekonomické postavení, věk, gender a další faktory.

Hlubší rozhovory jsem vedl se zhruba 30 lidmi, z toho třetinu až čtvrtinu tvořili ne-Romové. Některé z participantů jsem navštívil opakovaně.

4.4 Metoda sběru dat

Při výzkumu jsem kombinoval množství nástrojů od rozhovorů přes zúčastněné pozorování až po analýzu dokumentů a fyzických dat. Delší rozhovory jsem nahrával na diktafon. Kratší neplánované rozhovory jsem zapisoval do terénního deníku. Nejčastěji jsem využíval neformálních rozhovorů generováním otázek v přirozeném průběhu interakce (Hendl, 2007, s. 175). Při prvotních rozhovorech jsem se částečně řídil osnovou výzkumu s orientačními okruhy témat. Všechny rozhovory se odehrávaly ve zcela specifických a neopakovatelných kontextech, tudíž by užití strukturovaných rozhovorů mohlo narušit průběh výzkumu. Bavit jsem se s lidmi z různých sociálních a ekonomických prostředí, odlišných životních zkušeností a postojů, všem těmto faktorům jsem se snažil průběh rozhovorů přizpůsobit. Mou ambicí nebylo vytvořit na základě vytvořených dat univerzálně platnou teorii, ale kontextuálně porozumět jednotlivým událostem, situacím a procesům. Většina rozhovorů se odehrávala v místě bydliště participantů, v některých případech jsem vedl rozhovory také na veřejných prostranstvích nebo v kancelářích. Doba trvání rozhovorů se pohybovala od několika minut do mnoha hodin. Při rozhovorech jsem se nedržel pevně výzkumných témat, ale v závislosti na dané situaci jsem přecházel z modu exploračního rozhovoru do nezávazného vyprávění. V průběhu výzkumných pobytů jsem byl v každodenní neformální interakci s mými participanty a nesnažil jsem se striktně rozlišovat mezi časem na výzkum a prostým trávením času.

Situačně jsem využíval nástroje zúčastněného pozorování, vhodného pro odhalení vnitřních perspektiv participantů. Vnitřní perspektivy mohou být při rozhovorech mnohdy jen těžko artikulovatelné a zúčastněné pozorování nabízí možnosti, jak postihnout *modus operandi* jednotlivých aktérů. Seznal jsem, že v určitých situacích je velmi užitečné nechat se unášet nastalými okolnostmi. Osvědčilo se mi posedávat s domácími v kuchyni či na dvoře, doprovázet participanty na nákupy nebo na návštěvy. S některými participanty, z nichž se posléze stali i mí přátelé, jsem se účastnil vesnických slavností, bohoslužeb, výletů nebo rodinných oslav. Měl jsem také výjimečnou možnost doprovázet jednu rodinu, coby řidič, při jejích cestách do města. Touto příležitostí mi bylo

dáno nahlédnout interakci s vnějším světem, při komunikaci s úřady. Kvalitní data jsem začal získávat až po jistém čase, kdy si participant zvykli na mou přítomnost a přijali mě do jejich každodennosti.

Mnoho hodin jsem strávil studiem místní kroniky, ve všední dny dopoledne jsem ji mohl pročítat v zasedací místnosti obecního úřadu. Jako úřední dokument jsem si nemohl kroniku odnést a klíčové části okopírovat, proto jsem přistoupil k vyčerpávající tvorbě externích poznámek a zaznamenávání citací. Nárazově jsem pracoval také s archivními dokumenty z Národní knihovny v Praze a z detašovaného pracoviště prešovského archivu v Popradu – Spišské Sobotě. O obci, dunajeckých Romech, ne-Romech a jejich interakcích jsem dělal také podrobnou rešerši na internetu. Pročetl jsem si lokální zpravodajství, což mi pomohlo zorientovat se v terénu a být partnerem v konverzaci.

4.5 Triangulace dat

Výzkum jsem po první přípravné návštěvě lokality vyhodnotil jako proveditelný. Povedlo se mi zajistit si zázemí pro další fázi výzkumu a získal jsem také první kontakty. Tato úvodní sondáž trvala necelé dva dny a měl jsem možnost seznámit se s lokalitou, zorientovat se v prostoru. Abych předešel možným nedorozuměním, zašel jsem se ohlásit na obecní úřad, kde jsem představil svůj projekt.

Dostatečnou triangulaci dat jsem se snažil zajistit ověřováním údajů z co nejvíce zdrojů. Po přípravném výjezdu následovaly tři výzkumné pobyty. Stěžejní měsíční výzkumné šetření v létě 2015, týdenní návratný pobyt v listopadu 2015 a třídní výjezd v únoru 2016. Možnost longitudinálního návratného výzkumu považuji za stěžejní při kontrole kvality a validity dat. Lokalita žije svým vlastním životem, který se odvíjí od mnoha faktorů (roční období, počasí, dostupnost práce, prázdniny vs. školní rok). Při návratných pobytech jsem si mohl ověřit získaná data a dát je do kontextu s jejich dosavadním vývojem.

4.6 Metoda analýzy dat

Získaná data jsem kódoval metodou otevřeného kódování a kategorizace v programu Atlas.ti. Přepsané rozhovory, přepisy terénních deníků a vyňaté citace z archivních materiálů a jiných dokumentů jsem opoznámkoval. Data jsem rozřadil do kódů, které je reprezentují. Kódy poté sdružuji do tematicky a významově příbuzných kategorií. Vzniklé kategorie jsem zapracoval do vytvořených myšlenkových map, které posléze fungovaly jako přibližné osnovy výsledného textu.

4.7 Reflexe role výzkumníka v terénu

Terénní antropologický výzkum s sebou nezbytně nese riziko, že subjektivita výzkumníka významně ovlivní jeho výsledky (Soukup, 2014, s. 127). Psaním terénního deníku jsem se mimo jiné snažil reflektovat, jak se vyvíjí můj vztah k výzkumnému tématu. Skutečnost, že jsem přímo bydlel v romské rodině, u svých participantů, s nimiž jsem sdílel životní prostor, se na prožívání výzkumného šetření podepsala. Moji domácí byli příjemní lidé a rád jsem s nimi trávil čas. Uvědomoval jsem si, že pociťované sympatie mohou poznamenat moji objektivitu, zejména když jsem se zhusta setkával se zatím nepoznanou mírou nespravedlnosti, jíž museli někteří Romové čelit. K tomu, abych nepodlehł domnělému bipolárnímu chápání světa, kde jsou jenom ubozí Romové, jež tyranizuje okolní obyvatelstvo, jsem se bránil právě reflexí svých pocitů. Důležité pro mě bylo také navázat dobré vztahy s ne-romským obyvatelstvem, nahlédnout také jejich perspektivu.

4.8 Etika výzkumu

Z důvodu možné citlivosti získaných dat bylo od začátku stanoveno, že výzkumná lokalita včetně jejích obyvatel, budou anonymizovány. Všechny participandy, s nimiž jsem vedl rozhovory nebo kteří se jinak zapojili do výzkumu, jsem obeznámil s výzkumným projektem. Nesnažil jsem se participandy zasvětit do teoretických debat, z nichž výzkum vychází, ale představil jsem hlavní výzkumné cíle. Všichni na výzkumný záměr reagovali pozitivně poté, co jsem zdůraznil, že kladu důraz na Romy, kteří nežijí v

marginalizovaných romských komunitách, a práce má za cíl také obeznámit akademické prostředí s realitou romských lokalit podobné Dunajci (tedy Romové vykazující vysokou míru sociální mobility). Před rozhovorem zpravidla proběhlo ujištění, že získaná data budou anonymizována a v případě nezájmu z jakéhokoliv důvodu nebudeme se spoluprací pokračovat. Nahrávání na diktafon jsem si nechal vždy příslušným informátorem schválit, jenom v jednom případě dotazovaný nahrávání odmítl. Pokud mě participant požádal, ať konkrétní informace do výzkumu nezařazuji, vždy jsem jeho přání respektoval.

Před závěrečnou návštěvou lokality v únoru 2016 jsem po předchozí domluvě dosavadní výzkumný text rozeslal třem participantům, kteří byli zároveň mými klíčovými informátory. Poté jsem práci distribuoval ještě dalším participantům. Tímto krokem jsem se snažil předejít dezinformacím, které se mohly do výsledného textu dostat. Zároveň pro mě bylo žádoucí udržet s participanty kontakt i po skončení výzkumu, abych dostal morálním předsevzetím sociálního výzkumníka, který pojímá participanty za rovnocenné partnery a svého druhu spolutvůrce dané studie. Připomínky informátorů mi pomohly lépe pochopit obecný kontext popisovaných událostí a významným způsobem přispěli ke konečnému výsledku.

5 Výsledky výzkumu

Na Spiši má lokalita Dunajec velmi dobrou pověst. Při zadání jejího názvu do vyhledávače vyskočí články, v jejichž úvodních jsou skloňována sousloví jako dobrý příklad, fungující vzájemné soužití atd. Podobně bych popsal obec i po své první krátké návštěvě. Hned po příjezdu a úvodní domluvě s rodinou, u které jsem měl bydlet, jsem si v podvečer vyrazil projít vesnici. Intenzivně na mě zapůsobily dva obrazy/situace, které jsem zaznamenal. Skupinka dětí na přelomu prvního a druhého stupně základní školy si hrála na ulici s míčem, slušně pozdravily, jak se to na venkově dělá. Byly úplně stejně oblečené, upravené a jediná různice byla barva pleti a vlasů – byla to etnicky smíšená skupinka. Aktérem druhého výjevu byl muž ve středních letech, ne-Rom, který si zajel nakoupit do místní samoobsluhy. Vystoupil z auta a nejen, že nezamkl, ale se vši důvěrou nechal nastartovaný motor s klíči v zapalování. Svědkem podobných scén jsem byl později pravidelně.

Romové v Dunajci si žijí velice podobně jako ne-Romové, to znamená, že na obou stranách etnického spektra se nachází lidé velice bohatí i chudší. Z čistě ekonomického hlediska tedy téměř není rozdíl. Mezilidské vztahy na úrovni sousedských, pracovních či volnočasových kolektivů také působí jako výjimečný příklad dobré praxe. Stejně tak to hodnotí obyvatelé, hrdí na to, že žijí na dobré adrese. Během výzkumu jsem se snažil proniknout pod fasádu sdílených narativů a demaskovat vztahy v jejich podstatě.

Místní Romové jsou charakterističtí poměrně vysokým počtem vysokoškolsky vzdělaných obyvatel. Tento trend započal už v 50. letech 20. století. Z Dunajce pochází romští právníci, lékaři, soudcové, učitelé a jiné prestižní profese. Rodáci z Dunajce se také účastnili aktivit romského etno-emancipačního hnutí na slovenské, československé i evropské úrovni, některé organizace dokonce zakládali.

5.1 Popis lokality

Dunajec spadá pod Prešovský kraj. Obec je částečně izolovaná, od hlavní cesty mezi okresními městy ji totiž dělí necelé dva kilometry. Hospodářská půda a lesy ohraničují zástavbu. Je to potoční řadová obec s orientací štítů domů na osu a s několika postranními ulicemi. Terén katastru je kopcovitý, v nadmořské výšce od 600 do 750 m. n. m. Asi 500 metrů od Dunajce se nachází romská osada Bodrog, která je součástí katastru. Dunajec má 1850 obyvatel, z toho v obci žije 1250 a v osadě 600. Podle neoficiálního sčítání, které provedla Terénná sociální služba v roce 2014, v Dunajci žije celkem 1300 Romů, což je zhruba 70%. Z toho je ovšem významná část v zahraničí s trvalým bydlištěm v místě svého rodiště.

Při vjezdu do obce návštěvník projíždí hlavní silnicí, která je lemována přízemními původně německými domy. Na obytné budovy navazují ve dvoře majestátní hospodářské stavby s rozsáhlými záhumenky s prostorem, kde si obyvatelé pěstují zemědělské plodiny. Některé z těchto domů chátrají nebo slouží k hospodářským účelům v případě, že jejich majitelé mají více nemovitostí. Jiné německé domy z původní zástavby zase nahrazují dvoupatrové rekonstrukce. Na jižním i severním konci obce jsou skupiny novostaveb. Dědina působí idylicky a spořádaně právě pro svoji podhorskou lokalitu s impozantními výhledy do okolí. Malebnost vesnice dotváří středem obce protékající potok a množství veřejné zeleně.

Občanská vybavenost je na dobré úrovni. Z hlediska školství je kapacita obce schopná pojmout hned tři úrovně možné poptávky. Jedna mateřská škola je přímo v dědině a druhá při komunitním centru v osadě. Základní školu navštěvují také děti z okolních obcí, stejně jako speciální základní školu. Dále se v Dunajci nachází také detašované pracoviště střední odborné školy v Kežmarku. Většina služeb je soustředěná zhruba ve středu vesnice, kde se kromě pošty, obecního úřadu, zdravotního střediska a několika obchodů nebo pohostinských zařízení, nachází také kulturní dům a vydlážděná plocha pro pořádání venkovních akcí. Dopravní obsluha je poměrně frekventovaná z rozcestí při hlavní cestě (2 km od obce), přímo z centra obce jezdí autobus

zřídka. Při rozcestí je navíc ještě vlaková zastávka. Obecní zastupitelstvo je desetičlenné. V jeho čele stojí starosta, dunajecký rodák, již několikáté volební období.

Prostor v obci je etnicky diferencován. Romové nežijí podél hlavní cesty, ale v postraních ulicích, což je dáno historickým vývojem. Romové totiž neobsadili domy ve staré zástavbě, ale vybudovali si nové, soustředěné na několika lokalitách mezi stávající postranní zástavbou. Pozdější výstavba, která pokračuje i dnes tvoří oddělené romské a ne-romské ulice zejména na severním konci obce. Většina novostaveb, ale patří Romům. Při rozšiřování obce na jih vystavěli své domy spíše ne-Romové, ale prostor zde není tolik etnicky diferencován. Ve staré zástavbě je obec fakticky rozdělená, žije zde jenom několik málo romských rodin, které si zde koupily domy až po roce 1989.

Vesnice je plně elektrifikovaná i plynofikovaná. Kanalizace byla zapojena až počátkem nového milénia a ne do všech částí obce, z důvodů terénní nerovnosti. Domnívám se ovšem, že rozprostření etnicity na prostor nehraje právě ve věci kanalizace roli. Jiná situace panuje v otázce dopravní infrastruktury, kdy zejména na severním konci obce chybí zpevněné silnice v převážně romské zástavbě. Ve středu obce byla situace do roku 2014 podobná. V nevyhovujícím stavu a špatných bezpečnostních podmínkách jsou mosty přes potok v lokalitách s výrazným zastoupením Romů. Obyvatelé si podle jejich výpovědí na tento nedostatek stěžovali lidem pověřeným správou obce, prozatím neúspěšně.

Ve svém textu se věnuji zejména Romům, kteří bydlí v obci, a zkratkovitě interakcím s Romy v osadě. Výzkum v osadě Bodrog by vyžadoval samostatnou studii obdobného rozsahu. Dále jsem narazil na dvě velká témata, která ve svém textu také zmíním jenom okrajově, nebylo totiž v možnostech krátkého návratného výzkumu pojednat je v celé jejich komplexitě. Jedná se o migraci dunajeckých Romů, ale i ne-Romů, do zahraničí a druhým tématem je vliv římsko-katolické církve na život obce a interetnické vztahy.

5.2 Historie lokality

5.2.1 Předválečné období a druhá světová válka v Dunajci

O datu založení Dunajce, stejně jako u mnoha dalších obcí, nejsou žádné doklady. První zmínka se datuje do roku 1297, kdy se o obci píše v listině Spišské Kapituly vydané k příležitosti vyměřování katastru vedlejší obce. Dunajec založil šlechtický rod Széchényi, který na Slovensko přišel už v polovině 11. století do Spišského Hornádu, odkud posléze rozšiřoval sféru svého vlivu. Dunajec byl v držení šlechty až do roku 1945/1946, kdy byly členové rodu odsunuti ze Slovenska spolu s německými obyvateli obce. Rod Széchényi se významnou měrou podepsal na dnešní tváři obce. Vybudovali několik zámečků, bezpočet hospodářských budov, spolupodíleli se na stavbách či rekonstrukcích obou kostelů.

Byl to podle mnohých zdrojů právě rod Széchényi, s kterým se pojí příchod Romů do Dunajce⁵. V knize o Dunajci, na které se podíleli zejména obyvatelé obce, se uvádí, že jméno Wonka je v obci zaznamenáno už v 18. století. Poprvé jsou Romové v obecní kronice⁶ zmíněni v reflexi událostí první světové války, kdy 8 Romů narukovalo. Vždy je prvně uvedeno jméno, poté poznámka cigán a s výjimkou dvou lidí také jejich lokalizace. Zejména místní určení má cennou výpovědní hodnotu. Shodně s respondenty přibližuje předválečnou dynamiku prostorového rozmístění. Část Romů, pravděpodobně ti, kteří přímo sloužili šlechtě, žila ve vesnici⁷, šlo zřejmě o 3 – 5 rodin. Další podobně velká skupina Romů, již v soupisu branců přísluší poznámka Bodrog, žila v prostoru dnešní romské osady a sestávala především z Romů, kteří pracovali pro dunajecké rolníky. Poslední lokalita, na které se Romové zdržovali, je Huba. Jednalo se

5 Jak mi potvrdila PhD. Z. Kollárová z Prešovského archivu, i jiné zdroje.

6 Jako podstatný pramen jsem shledal zejména kroniku obce, vedenou od 1.7. 1933 Jejím pisatelem byl tehdejší farář. Ke kronice přistupuji s vědomím toho, že se jedná o čistě subjektivní pohled jednoho člověka, autora kroniky, který může být ovlivněn mnoha okolnostmi. Proto vycházím zejména z dat jako jsou počty obyvatel a historické milníky z dějin obce, ne ze subjektivních popisů.

7 Další zdroj uvádí, že počátkem 40. let 20. století byly v dědině dvě romské chalupy. A některé zdroje uvádí, že přímo v dědině žádné romské domy nestály. Je zde ještě možnost, že někteří Romové bydleli na šlechtických majetcích.

zřejmě o prostor, kam se uchylovali Romové z Bodrogu, pokud nastaly problémy v komunitě⁸. Vyčlenění jedinci se na čas přesunuli na lokalitu Huba, než se konflikt uklidnil. Na tomto místě se od konce války už nikdo nezdržuje.

Trojí dělení dunajeckých Romů v předválečném a meziválečném období poukazuje na společenskou stratifikaci uvnitř komunity. Údaje o rozmístění dunajeckých Romů na počátku 20. století se bohužel různí v závislosti na zdroji. Výpovědi participantů si v této otázce mnohdy protiřečily, jednoznačný závěr tedy chybí.

O počtu obyvatel vypovídá zápis v kronice ze sčítání lidu v roce 1930. Toho roku v Dunajci žilo celkem 851 lidí, z toho 342 Němců, 491 Slováků, 12 Poláků, 5 Maďarů a 1 Čech. Počet Slováků následuje závorka s poznámkou: „mezi nimi počítáno aj 98 cigánů a 23 dočasných robotníků“, která připomíná, že nejde o standardní obyvatele, ale o někoho na pomezí, podobně jako námezdní dělníci, kteří se zrovna zdržují v obci. Počet evidovaných Romů v Dunajci čítal 12%. Ze stejného dokumentu pochází také soupis obyvatel podle vyznání, který spoluutváří mapu tohoto kulturního prostoru: 501 katolíků, 339 věřících augsburského vyznání, 7 řecko-katolického vyznání, 3 židi a 1 reformovaný. Tento soupis je bohužel etnicky nediferencovaný.

Romové byli v tomto období odkázáni na drobné služby a služby, ne-romským obyvatelstvem považovanými za podružné a proto se jim odměňovalo především v naturáliích v podobě jídla či oděvů. Majiteli nemovitostí i hospodářských ploch obvykle Romové nebyli, což je předurčovalo k tomu, aby stáli vždy na okraji všech sociálních a ekonomických struktur⁹. Jedna z mála možností, jak se vymanit z této marginalizace, byla dána umělcům, zejména hudebníkům (Scheffel, 2005, s. 184). Dunaječtí Romové také nebyli úplně v centru dění, ale někteří z nich obsadili poměrně prestižní posty jako dvorní hudebník, hajný nebo kočí i méně privilegovaná místa v zemědělské sféře, ve

⁸ Odpovídalo by to konceptu *marime* mezi americkými Romy (Sutherlandová, 2014, s. 92 - 93).

⁹ Několik informátorů uvádělo postavu Američana, Roma, který v meziválečném období odešel do Ameriky a potom se vrátil do Dunajce a odkoupil pozemky na Bodrogu a v okolí. Této kapitole historie by bylo žádoucí věnovat čas studiím archivních dokumentů a orální historie lokality.

všech případech na dvoře hraběte Széchényiho. Několik dalších romských rodin pracovalo i pro německé statkáře.¹⁰ To, jaké povolání vykonával ten který předek spolu s jeho povahovými vlastnostmi, v rodinách částečně substituují zakladatelský mýtus. Jedná se o předka, kterého si ještě někdo z žijících členů rodiny pamatuje, takže je částečně v živé rodinné paměti, zpravidla šlo o výraznou patriarchální postavu. Kromě toho se Romové v Dunajci vztahují ještě k 2 – 3 bratrům, coby zakladatelům rodu, kteří měli přijít za prací k Széchényiovi. „Tu prišli dva bratia a boli to dobrý muzikanti. Ten gróf Széchényi, vidiel, že sú slušní, tak im dal určité práva.“¹¹, popisuje jeden z respondentů. Vazby na šlechtický rod mohly skutečně dunajeckým Romům prospět, respektive získat jisté postavení. V historii základní školy obce se uvádí jako zajímavost, že první dva romští žáci nastoupili pravidelnou docházku ve školním roce 1931/1932. Zajímavé je to hlavně s ohledem na to, že povinná školní docházka byla uzákoněna v monarchii, pod níž spadal i tehdejší Dunajec, už v roce 1774. To, že romské děti nemohly do roku 1931 navštěvovat základní školu, podporovalo marginalizaci Romů v lokalitě i v jejich pozdějším životě.

Prostor, který Romové obývali, nebyl podle dostupných ukazatelů distribuován rovnoměrně. Až na výjimku Romů, kteří pracovali pro šlechtu, tak byli Romové v Dunajci segregováni, příslušel jim prostor osady 500 metrů za zástavbou obce. Způsob obživy byl redukován na pomocné služby šlechtě nebo rolníkům v obci. Nijak neparticipovali na politické ani jiné formě moci v obci. Počátkem 30. let romské děti pronikají do školství a tím se hlouběji začleňují do okolní společnosti. V Dunajci žila pohromadě různá etnika, což způsobovalo jisté napětí, zejména mezi německými obyvateli a ostatními. Napětí narůstá od roku 1935, kdy probíhají volby do krajských zastupitelstev, dunaječtí Němci demonstrují proti skutečnosti, že Henleinova strana

¹⁰ Zde vycházím jenom z výpovědí participantů, v historických pramenech jsem data nezískal.

¹¹ Příběh jsem zaznamenal v několika mutacích. Další verze zní: „Ako sa hovorí, že dva bratia prišli. A Dunajčania tu nieboli, tu nieboli biele. To tu boli oni a prišiel pán Széchényi a on jich sebe tu podmanil. (...) a oni s nim na lov chodili, priateľsky pracovali, aj na lov chodili. No tak jak rodina sa, no údajně, sa drželi.“

nekandidovala v regionu, výsledkem čehož nemá Dunajec žádné zastoupení v kraji. Není možnost, jak získat prostředky pro rozvoj obce.¹²

Mnoho obyvatel Dunajce bylo válkou přímo zasaženo. Místní židé byli internováni. Muži byli nuceni narukovat do vojska Slovenského štátu a mnohdy i ti samí se později připojili k Slovenskému národnímu povstání. Rostlo napětí mezi slovenským a německým obyvatelstvem a místní Němci byli na přelomu roku 1944/1945 dobrovolně evakuováni utečeneckými transporty na území Rakouska a Německa. Část Němců přečkala ve svém rodišti i poslední měsíce války a byla poté nuceně odsunuta v květnu 1946. V obci zůstaly pouze čtyři německé rodiny, jednalo se buďto o specializované zaměstnance nebo o smíšené sňatky. Poslední německá rodina odchází z Dunajce až v roce 1976. Obec byla brzy dosídlena slovenskými občany z okolních obcí. Část nových obyvatel byla rusínské národnosti, ti však po roce 1947 přesídlili na Ukrajinu do SSSR.

Během druhé světové války a v letech bezprostředně po ní se zásadně proměnila etnická skladba obyvatelstva. Židé byli internováni. Němci byli odsunuti a zůstali jenom Slováci a slovenští Romové. Bývalé německé pozemky a domy obsadili dosídlenci z okolních obcí. Z Dunajce se stává téměř etnicky homogenní obec. Zůstávají jenom Romové a ne-Romové. Dosídlení z okolních obcí také poznamenalo dosavadní řád v obci, přicházejí sice Slováci, ale naprosto neznámí, z jiného prostředí, s jinými kulturními návyky a představami.

Po celá dvacátá i třicátá léta byli Romové na území dnešního Slovenska utlačováni a interetnické napětí často přešlo v otevřené násilí v podobě pogromů na romské osady, jejichž četnost se vyhrtila v období druhé světové války¹³. V Dunajci nic podobného neproběhlo, ale můžeme předpokládat ústrky ze strany gardistů¹⁴. Jedna z respondentek uvedla, že z místních

12 Důkladnější analýza předválečných interetnických vztahů v Dunajci vyžaduje práci v archivech. Ve svém textu vycházím pouze z kroniky obce, což je velmi limitovaný pramen.

13 Srv. Davidová, 2004; Nečas, 1994

14 Příslušníci Hlinkových gard, polovojenských fašistických jednotek.

gardistů nebyl nikdo potrestaný a ví o všech, kteří do této polovojsenské fašistické organizace vstoupili. V paměti dunajeckých Romů tedy stále přetrvává historická křivda. Někteří z jejich ne-romských spoluobčanů byly členy organizace, která se na Slovensku podílela na násilí vůči Romům. Zda bylo v tomto období ublíženo také Romům v Dunajci mi nikdo z respondentů nepotvrdil. Dunaječtí Romové se v hojném počtu¹⁵ účastnili také Slovenského národního povstání nebo jiných válečných operací ke konci druhé světové války. Jeden z těchto příběhů vyniká. Muž, který se účastnil osvobození Slovenska s armádou Ludvíka Svobody, což posléze jeho rodině pomohlo na sociálním vzestupu. „Došiel na tom bielom koni, do tej kolonii, lebo tam oni (Romové) dakedy bývali a tam došiel na taký kopec. A tam boli ti ruský vojáci. A ti ľudia v tej kolonii, ti Romáci, oni sa zlakli, keď to videli. Všetci zašli do tých svojich domov. Otec popýtal dakeho toho vyššieho, či by sa mohol ísť pozriet, že on tu bývá, tak ho pustili. Tak mal toho bieleho koňa a prišiel do tej kolonii. Potom ak zbadali, že on to je, že otec, tak začali všetci plakat tam, rozumiete, hotoví z teho boli, že prišiel na tom bielom koni.“ Ľudovít, jak se válečný hrdina jmenoval, byl v bojích raněn a získal několik válečných vyznamenání. Skutečnost, že se účastnil osvobození, umožnila Ľudovítovi přestěhovat se po válce z kolonie do dědiny a dokonce získal k užívání hospodu v obci. Podle respondentů se přátelil přímo s Ludvíkem Svobodou i Alexanderem Dubčekem a s těmito konexemi dokázal zajistit některým členům rodiny vzdělání, v jednom případě i univerzitní.

V lednu 1945 byly poničeny domy 13ti romských rodin, v důsledku výbuchu mostu podminovaného německým vojskem. Obec rodiny dočasně umístila do pěti německých domů, než si vystaví nové domy. Zároveň rodinám vymezila prostor, kde mohou domy vybudovat. Postižení vyhodnotili určené prostory jako nevyhovující, šlo totiž o parcely vzdálené obci odříznuté od komunální komunikace, navíc situované na podmáčené půdě. Z těchto důvodů napsali Ján Wonka a Juraj Wonka na Okresný národný výbor v Kežmarku žádost o

15 Záznamy v kronice jsou nejasné. Šlo minimálně o deset lidí, což při tehdejší romské populaci (98 lidí ze sčítání obyvatel v roce 1930) není zanedbatelné množství.

přidělení vhodných stavebních pozemků. „Tak isto i školské dietí sú v zimnom a dážďivom období odrezaný od svojej školy. Potom sa pravda ani učítelia nemožu vážne zaoberať s našimi dietkami, lebo že veľmi neriadne navštevujú školu. Ne je to naša vina, lebo my bysme chceli riadne posielat' diety do školy, ale to zase niemožeme pripustiť, aby si na ceste uhnali niejakú vážnu chorobu. Ba i pre nás starších je veľkými ťažkosťami spojené odtiaľ chodiť do roboty, alebo si niektoré iné záležitosti vybavovať.“ V uvedeném dokumentu jeho autoři zřetelně artikuluji důvody, které zhoršují jejich pozici ve společnosti. Pro základní úkony jako je školní docházka nebo cesta do práce musí vynaložit násobně vyšší úsilí než jejich ne-romští spoluobčané. Dokument také vypovídá o snaze obecního úřadu segregovat jeho romské občany daleko od centra obce, přestože jsou ve vesnici volné nemovitosti po Němcích. Podobné praktiky dále dokumentujeme i v následujících letech s jistými přesahy do současnosti.¹⁶

Druhá světová válka podle získaných informací nepoznamenala životy Romů v Dunajci tak drasticky jako v jiných lokalitách na Slovensku, kde Romové čelili pogromům a deportacím.

„Ale na Slovákoch sa nadáva, ale predsa tych Romákov tu nepostrieli.“, lakonicky hodnotí válečné události jeden z romských pamětníků.

5.2.2 Poválečný vývoj a období socialismu

Část Romů se po válce stěhuje do obce. Až na jednu výjimku neobsazují prázdné německé domy, ale začíná výstavba na bývalých německých pozemcích. Mnohdy se jedná o prostory, které nepatří přímo do řadové zástavby, ale volná místa mezi již stojícími domy. Proto právě ve starší zástavbě jsou domy orientovány buďto štítem na osu nebo na okap bez zjevného urbanistického řešení. To, že Romové neobsadili prázdné německé domy, ale jenom omezené stavební pozemky, ve výsledku znamená, že jim nepřipadla také žádná hospodářská půda (pole, louky, lesy). Ekonomické výhledy dunajeckých Romů tím byly, oproti ne-Romům nově příchozím do obce, velmi omezené. Do dneška až na výjimky Romové v obci nevlastní zemědělskou půdu a hospodářství se nevěnují. Stejně

16 Z důvodu anonymizace obce neuvádím zdroj, v němž se daný dokument nachází.

tak nevlastní oproti svým ne-romským spoluobčanům žádné lesy, což je taky vítané ekonomické přilepšení, především v obci, kde lidé stále hromadně vytápí domy pevným topivem. Nastěhovat se do prázdného německého domu bylo umožněno jenom výše zmiňovanému Ľudovítovi, za jeho zásluhy během osvobození Československa. Většina Romů, s nimiž jsem vedl rozhovory, tak akcentovala skutečnost, že si své domy sami vystavěli, tedy že za každou rodinou stojí kus práce a k ničemu nepřišla zadarmo oproti mnohým jejich ne-romským spoluobčanům. Z mezidobí od konce 2. světové války až do komunistického převratu v roce 1948 nejsou o dunajeckých Romech žádné další zprávy, krom poznámky, že *hlavne cigánskym robotníkom* se naskytla možnost dobrého výdělku na stavbě železniční trati u Staré Ľubovně.

Konec války a první poválečné roky znamenají pro dunajecké Romy radikální změnu. Tím, že se uvolnily pozemky po odsunutých Němcích, Romové získali příležitost přestěhovat se z osady do obce. Že to bylo Romům ze strany ne-Romů tolerováno je možné přičíst jejich zásluhám v II. sv. válce. Potomci Romů, kteří obsadili pozemky, na nichž v současnosti stojí jejich domy, interpretovali jako důvod, proč se jejich předci nenastěhovali do volných domů po Němcích, právě obavou z možného návratu dunajeckých Němců. Z hlediska pracovních podmínek mají Romové možnost podílet se na poválečné obnově regionu při stavebních pracích.

Socialistické období bylo pro Romy charakteristické především stabilní pozicí na pracovním trhu. Silný sociální stát byl zárukou sociálních jistot a rovnostářský étos nové vlády minimálně v proklamacích zajišťoval rovné postavení i Romů. Po roce 1948 bylo znárodněno pohostinské zařízení, které provozoval výše zmíněný Ľudovít. Romové, stejně jako všichni ostatní, se stávají státními zaměstnanci. Postavení Romů v nové československé společnosti nabylo silně ideologické povahy (Scheffel, 2009, s. 190 - 207). Československá socialistická vláda nastolila principy rovnostářské lidové demokracie, jejichž součástí by mělo být logicky také zrovnoprávnění Romů, kteří byli dosud sociálně i ekonomicky marginalizováni. Jazykem tehdejšího státního aparátu byli v minulosti vykořisťováni. Tento revoluční rovnostářský étos pronikl také do Dunajce. Optimistický zápis v kronice z roku 1951 komentuje události poválečné

obnovy regionu takto: „*Občania cigánskeho puvodu se plne zapojili do pracovného poměru. Mení sa u nich život od základu. Dobré zárobokové možnosti umožnili niektorým postaviť si nové domy. Aký rozdiel medzi prvou republikou a dnešnou československou republikou. Keď za prvej republiky sa naskytila práca občanom cigánskeho puvodu do roku 12 – 20 dní, dnes má možnosť každý deň. Dnes má rovnaké právo na prácu ako ostatní občania.*“. Je ovšem možné, že právě v Dunajci nejde jen o prázdné proklamace, ale Romové se pomalu pozvedají na ekonomickou a sociální úroveň svých ne-romských spoluobčanů. Dokladem toho by mohly být výsledky obecních voleb v roce 1953, kdy se umístili na zastupitelských pozicích 3 Romové, ve všech případech respektovaní muži (Alojz syn zmíněného Ľudovíta, Alexander – dvorní hudebník na dřívějším šlechtickém dvoře a Josef – zvaný Bobalko či Doktor). V 50. a 60. letech do Dunajce přichází první romští rodáci s čerstvými vysokoškolskými tituly. Respondenti zdůrazňovali, že to byli právě Romové, kdo měl první vysokoškolské vzdělání v obci¹⁷ a získaná data to jenom potvrzují. Na přelomu 50. a 60 let Romové staví domy, mají práci a dobovému standartu odpovídající výdělky.

V letech 1965 – 1970 v rámci koncepce likvidace romských osad¹⁸ byly zlikvidovány také dřevěnice na Bodrogu. Někteří Romové si postavili v lokalitě nové domy a jiní se přestěhovali do obce.

Z bývalých šlechtických majetků je zbudováno JZD, které ovšem hned tři roky poté zaniká a pozemky a vybavení je přiděleno pod státní statky. Mladí Romové v tomto období navštěvují střední odborné školy (zejména jde o stavební, zemědělské, textilní a potravinářské specializace, související s průmyslovými závody v oblasti) a poté nastupují do zaměstnání. Na období socialismu vzpomínají respondenti zejména v souvislosti se zaměstnaností. Jistota pracovního místa je nejlépe hodnocenou okolností socialistického období. Někteří participanti dokázali využít potenciality klientského systému. Na

17 Vyjma specializovaných zaměstnanců dosazených do obce z vnější (faráři, učitelé).

18 Jurová, A. (2008). Niekoľko poznámok k problematike rómskych osád (Kauza Letanovce). In M. Jakoubek & T. Hirt (ed.), *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu* (s. 177–193). Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti - Open Society Foundation.

přelomu 50. a 60. jeden z respondentů sháněl pozemek pro stavbu domu v Dunajci. „(...) *mal som známost po okrese. Boli advokáti, taký a taký. Kamaráti boli. A já som im taky pomohol. Keď čo ve sklade bolo treba vybaviť, tak som im taky pomohol. Že nenechal platit prvu triedu, ale tretiu treba. A bolo, všetkeho dobre bolo a žilo se.*“ Tím, že se dokázal zorientovat v systému služeb a protislužeb, dokázal vyhodnotit, co může danému úředníkovi nabídnout, získal stavební pozemek, o který zároveň usiloval jiný zájemce (ne-Rom!). Podstatným rysem, k němuž participanti ve svých vzpomínkách odkazují, jsou možnosti změny povolání v závislosti na aktuálních potřebách. Jeden z nich vzpomíná, že na přelomu 50. a 60. let potřeboval našetřit na stavbu domu, k čemuž mu základní plat v Tatralanu nestačil. Domluvil se tedy s vedením podniku na dočasném přerušení pracovního úvazku a na dva roky odešel na přidruženou výrobu do Čech. Tam získal potřebné prostředky a poté se vrátil zpět do Tatralanu. Podobné strategie jsem dokumentoval u mnoha participantů napříč socialismem. Možnost přizpůsobovat zaměstnání nastalým životním situacím výrazně podpořila sociální a ekonomickou mobilitu Romů.

V socialistickém období se Romové plně zapojují do občanského života a vykazují vysokou sociální dynamiku. Mnohým Romům z Dunajce, kteří už vystudovali vysoké školy, se podařilo obsadit vlivné pracovní pozice (agronom v JZD, lékař, učitel, právník). Ostatní Romové pracují především ve stavebnictví a v průmyslu soustředěném v okolí -Tatralan, Tatramat, Svit, Vagonka, Tabačka aj. Obec se rozvíjí a pro vysoké počty žáků bylo třeba vybudovat na konci šedesátých let základní školu, kterou navštěvovali také žáci z okolních obcí (Jasenov, Cejkov, Brekov). Zdravotní středisko bylo umístěno do Jasenova a základní škola do Dunajce v rámci pokrytí regionu občanskou vybaveností.

Bylo by ovšem falešné příliš si idealizovat socialistické období. I tehdy se Romové setkávali s otevřeným rasismem, byť ne na institucionalizované úrovni. Jeden z participantů vzpomíná na svá studia na přelomu 60. - 70. let a podává obrazy bezmoci. „*Dostal som sa na stredné odborné učilištie, kde som bol jako prvý cigán v tej době na tej škole. Do Popradu. A tam som bol aj bitý, lebo som cigán. Niemal som na to ani fyzicky ani jinak, aby som niejakym zposobom sa vediel bránit. Akby som bol silnejši a bil jich, zas by bolo zle, lebo by to bol*

cigán, ktorý bije. Medzi dvoma kameňmi. Tak som nechal tu školu, prešiel som na inu a myslel jsem si, že to bude iné, ale bolo to opet to isté. A vobec ma to nebavilo, bolo to stredné odborné učilište odbor automechanik.“ Na této citaci je dobře viditelné, že vládní proklamace měly své limity, jimiž byly právě mezilidské vztahy, interakce na neformálních úrovních, na nichž se každodenní diskriminace promítne nejcitelněji.

Od 50. let do poloviny 70. let dokumentují také interetnické konflikty. Romové totiž přichází do obce, děti navštěvují školu a lidé se potkávají na vesnických zábavách a při jiných neformálních příležitostech, což vyvolávalo napětí. *„Ta nenávisť, ktorá bola vůči Romom sa zrazu defakto ešte prehlbila na začátku tych 50. - 60. rokov, lebo ti Romovia prišli bližšie ku nim. A já si pametam z rozpravania mojich strykov, aj z rozpravania mojho otca ešte. Tie vzťahy na začiatku, ta generacia, ktorá vyrastala spolu s tymi bielymi, tak oni mali na začiatku, tak oni mali spolu veľke problémy, lebo oni sa stretávali v školách a oni si tam riešili tie svoje veci a tie svoje nienavisti voči Romom osobně. To znamená, že sa aj pobili tie chlapci. Tie bitky boli častiejšie, že oni keď sa spoznávali, než sa skamaradili, tak určitý čas to trvalo.“* Stejně tak na počátku 70. let, několik let poté, co v druhé polovině 60. let se přestěhovaly další romské rodiny do obce, nastalo období velkých konfliktů mezi Romy a ne-Romy v obci.¹⁹ Dlužno dodat, že i v těchto obdobích vznikají přátelské interetnické vazby, jak potvrzuje mnoho respondentů z obou stran etnického spektra.

V 80. letech počty obyvatelstva dosahovaly stabilně kolem 1500 obyvatel. Romové v tomto období tvořili už necelých 50% obyvatelstva. Ve sčítání z roku 1986 demografická křivka ukazuje ve prospěch Romů, počty romského obyvatelstva mají většinu v oblastech produktivního věku. Ne-romské obyvatelstvo zase obsahuje příčky nad 45 let. Ne-romové stárnou a u Romů roste silná mladá generace. Necelých 200 obyvatel pracovalo v obci (většinou na státních majetcích), mezi nimi i množství Romů. Někteří byli na

¹⁹ Je zajímavé, že k těmto informacím jsem se dostal až při své čtvrté a poslední návštěvě lokality. Do té doby mi všichni účastníci tvrdili, že vztahy v obci byly vždy ideální, přestože jsem se snažil historii obce problematizovat. Obyvatelé velice pečlivě budují idylické obrazy o soužití Romů a ne-Romů, což je svým způsobem ochrana vůči vnějšku. Mají potřebu dokazovat, že oni jsou ti „Romové na úrovni“, protože společnost na ně klade velmi vysoké nároky.

nekvalifikovaných postech v živočišné nebo rostlinné výrobě, ale Romové pracovali i jako traktoristi nebo pracovníci v logistice. Z Dunajce pocházeli také tři romští agronomové spravující podniky v obci i v okolí. Mimo obec pracovalo zhruba 300 Romů, z toho 3/5 tvořili muži. Polovina z těchto 300 občanů byla zaměstnaná ve stavebnictví a druhé polovina v průmyslu, službách a polnohospodářství.²⁰ Můžeme dovozovat, že ve stavebnictví byli zaměstnání zejména muži z hlediska genderové stratifikace tehdejší společnosti. Ve stavebnictví se jedná o přidruženou stavební výrobu a pracovníci byli orientováni zejména na území dnešní České republiky. Dunaječtí Romové se podíleli i na významných stavbách tohoto období, například na Barrandovském mostu.

V období socialismu Romové v Dunajci staví domy, ať už v obci nebo v osadě. Sociální opatření a pocity jistoty podporují porodnost a v průběhu 70. - 80. let vyrůstá silná generace dnešních čtyřicátníků a padesátníků. V tomto období také většina Romů vystudovala střední školy a získala potřebné kvalifikace k výkonu povolání. Romové, kteří vystudovali vysoké školy, se stěhují do okolních měst, na západní Slovensko nebo do Čech. Vesnice nenabízí uplatnění pro specializované profese s vysokoškolskou aprobací a její izolace od center nutí obyvatele odcházet za prací do Česka, na západ Slovenska, kde je soustředěna většina průmyslu anebo alespoň do bližších center jako je Poprad, Kežmarok nebo Stará Ľubovňa.

5.2.3 Po roce 1989

Sametová revoluce zasáhla také do života malé podtatranské obce. Členové obecního zastupitelstva, včetně předsedy MNV, rezignovali na své posty, mezi nimi i jeden romský poslanec. V roce 1990 proběhly prozatímní volby a Romové získali 4 místa v 11 členném zastupitelstvu. Někteří Romové se dokonce nacházeli 17. 11. 1989 v Praze a byli přítomni demonstracím. Dodneška mezi mnohými dunajeckými Romy také přetrvávají protikomunistické nálady. Nicméně je vždy dořečeno, že v současnosti se lidem daří mnohem hůře. Někteří

20 Údaje pochází z kroniky obce.

Romové si od revoluce hodně slibovali, ale jejich očekávání byla zklamaná: „*A teraz keď prišla ta demokracia, tak som sa těšil. A vidim ďalej. Šak to je veľké nič, ludi sú pronásledovaní, nemajú prácu. Dakedy byly bytovky, ludia pracovali a dostali podnikové bytovky. A zasej to teď majú zbojníci*“²¹.“ Tak vzpomíná muž, Rom, který i v socialistickém období procestoval většinu západní Evropy²² a měl tedy přímou zkušenost s jiným ekonomickým zřízením.

První velká rána pro dunajské Romy byl nárůst nezaměstnanosti, který se v Dunajci projevil zejména na Romech. V okrese Kežmarok dosáhla nezaměstnanost v roce 1991 14,5%. V Dunajci se také projevila citelná segmentace pracovního trhu. V tomtéž roce bylo v obci 216 nezaměstnaných, z toho 180 Romů. Když se snižovaly stavy, tak první byli propuštěni Romové. Kvůli nárůstu nezaměstnanosti, který zasáhl celou slovenskou populaci, začali ne-Romové pracovat na nekvalifikovaných postech, které dosud vykonávali Romové – pomocné práce, technické služby.

Významnou událostí v porevolučním období byl také rozpad státního zemědělství. Státní majetky v regionu zaměstnávaly přes tisíc obyvatel. Podle některých romských informátorů ne-Romové rozkradli velkou část vybavení Státních majetků v Dunajci poté, co byla zastavena výroba. Vyjmenovávají, komu dodneška stojí na dvoře vlečka nebo traktor z bývalých statků. Romové z rozpadu státního hospodářství nevytěžili nic. Ani v tomto anomickém okamžiku se nedostali k lehce nabytým majetkům. Jediný dopad, jež měl rozpad na Romy byla ztráta zaměstnání.

Souvisejícím faktorem, který se podílel na rozevírání sociálních nůžek mezi obyvateli, byly restituce. Jelikož Romové neměli téměř žádné majetky, které by jim mohl komunistický režim po roce 1948 znárodnit, tak v porevolučním

21 “Zbojníci“ nebo “jánošiči“ jsou časté přídomky v popisování ne-romského establishmentu na národní i regionální úrovni. Participantů naráží na základní rozpor v hodnocení kriminálního chování, rozpor čitelný prostřednictvím etnické diference. Vlastně postihovaná kriminalita bílých límečků v kontrastu s pokutami za uzmutou žvýkačku v supermarketu vypovídá o dvojích standardech ve slovenské společnosti. Srv. Mappes – Niediek, 2013, s. 109.

22 Vystupoval s folklorním souborem Magura, který právě se svými vystoupeními navštěvoval i folklorní festivaly v zemích západního bloku.

období nezískávali žádné nemovitosti ani půdu, oproti jejich ne-romským sousedům. Ne-Romové mohli na těchto možnostech založit živnosti, což bylo Romům ze strukturálně historických důvodů upřeno. V obci to byli hlavně Romové, kdo pocítil nedostatky transformace na vlastní kůži. Romská chudoba se po roce 1989 prohlubuje.

Kolem roku 2000 se nezaměstnanost rapidně zvyšuje a bez práce zůstává 430 z 1600 obyvatel. Více postihuje muže než ženy v poměru 240 ku 190²³. Reálně byly nezaměstnaností více zasaženy ženy než muži, oficiální statistiky totiž neberou v potaz, muže pracující „načerno“ ve stavebnictví, což je nový trend porevolučního období. Většina z nezaměstnaných jsou Romové. Zároveň reagují na nové možnosti a o rovnou polovinu z nově zaregistrovaných 32 živnostenských listů v obci zažádali Romové. Jedná se hlavně o muže, kteří podnikají ve zprostředkování a koordinaci stavebních zakázek. Většina zakázek je opět orientována na Čechy, ale nově po otevření hranic už také na Německo. S podnikáním později začínají i drobní obchodníci s potravinami.

Etapa historie po roce 1989 na Slovensku s sebou nese také nebývalý nárůst xenofobních nálad, které kromě slovenských Maďarů pocítili především Romové. Někteří z mých participantů pocítili násilí ze strany slovenských neonacistů na vlastní kůži. *„V Bratislave ma naháňali. Išiel som z kostela električkou, vystupil som na Račianskom mýťe. (...) a Idiem si pekně krásně a zrazu vidim skinheadi. Vidieli ma. Bolo tam spustu ludi. Začali behať po mně, tak som im utiekol. Ale potom som sa vrátil na ten internát a ma to tak zasiahlo. Hovorim si, Bože to čo som im urobil. Já som im nič nieurobil do frasa a prenasledujú ma. Keby ma chytili, tak ma zabiju. Od vtedy som mal taký strach, prežival som také... Mal som depky.“* Pronásledovaný se domnívá, že pokud by jej skinheadi skutečně napadli, tak by mu nikdo z přihlížejících lidí nepomohl. Od té doby si dává pozor, když cestuje. V Kežmarku ještě ne, ale v Popradě už se bojí. Skinheadi se shromažďovali v restauraci blízko nádraží a napadali lidi ve vlacích. Dalšího muže zbili neonacisté právě v rychlíku z Bratislavy do Popradu v roce 1996.

23 Oficiální údaj z kroniky obce.

Naprosto zásadní zlom nastává v roce 2004 při vstupu Slovenska do Evropské unie. Migrace za prací do zahraničí je obrovskou možností pro dunajecké Romy, jak se vymanit z prekérních podmínek lokálního pracovního trhu. Na demografii obce se vstup do EU podepsal zásadně, už v roce 2005 je v zahraničí podle neoficiální evidence obecního úřadu, přes 400 občanů, převážně Romů. V současnosti se již někteří Romové ze zahraničí vrátili a v roce 2013 napočítali pracovníci OÚ zhruba 300 lidí v zahraničí. Někteří se odstěhovali natrvalo, ale většina z nich se vrací alespoň příležitostně. Po vstupu do Evropské Unie získává obec také možnost čerpat prostředky z evropských dotací. Touto cestou je financována třeba stavba Komunitního centra s mateřskou školou v romské osadě. Prostředky byly získány z eurofondů a obec přispěla 5% částkou ze svého rozpočtu.

Představil jsem historii v průběhu 20. století, zejména v kategoriích distribuce moci a majetku. Popsal jsem, jak se aktéři adaptují na klíčové změny moderní historie. Dunajeckí Romové se po druhé světové válce hromadně stěhovali do obce a v průběhu socialistického období využili šancí, jež jim byly poskytnuty. Vystavěli si domy, vystudovali střední i vysoké školy a zapojovali se do života obce. V počátcích ekonomické transformace po roce 1989 byli Romové zasaženi nezaměstnaností řádově víc než jejich ne-romští sousedé. Po překlenutí tohoto krizového období využívají dunajeckí Romové i ne-Romové možnosti pracovní migrace, nejčastěji na západ Evropy a jejich ekonomická situace se částečně stabilizuje. Ekonomická a politická nerovnost, již šlo pozorovat po celé 20. století, se s novým kapitálem a zkušenostmi, které přivážejí Romové ze zahraničí, pomalu začíná srovnávat.

5.3 Ekonomické strategie v místě bydliště

V předchozích kapitolách jsem popsal hlavní faktory, které ovlivňovaly možnosti práce v historii. Nyní se zaměřím na příležitosti, které pracovní trh nabízí obyvatelům Dunajce v současnosti. Možnosti práce jsou limitovány několika faktory. Dunajec je do jisté míry izolován od průmyslových center a pracovat například v Popradu je z tohoto důvodu nevýhodné. Oproti obcím, které jsou lépe napojeny na dopravní infrastrukturu, musí zaměstnanci z Dunajce

investovat více peněz do dojíždění a čas strávený na cestách je také limitující. Ve spojení s nízkou mzdou a s nejistotou stabilního a dlouhodobého příjmu vytváří tyto podmínky pro obyvatele velmi nejisté prostředí.

Při rozhovorech o zaměstnání shodně všichni participanti²⁴, až na dvě výjimky, uváděli, že se při získávání práce setkali s otevřenou i nevyslovenou diskriminací. Přestože splňovali veškeré podmínky, nebyli zaměstnání kvůli své etnicitě. Zaznamenal jsem i případy, kdy do práce nastoupil méně kvalifikovaný ne-Rom namísto Roma s odpovídajícím vzděláním. „*A vy pan Wonka, možem sa opítat, ste svietlej lebo tmavej pleti?*“ Barva pleti byla vedle romského příjmení uváděna jako jeden ze dvou faktorů, na něž zaměstnavatelé reagovali odmítnutím. Ne vždy je tato příčina otevřeně vyslovena. Častěji jde o nevyřčené odmítnutí, kdy při telefonickém kontaktu Romovi práci i přislíbí, ale po následujícím osobním pohovoru už se zájemci potenciální zaměstnavatel neozve. Nízká potencialita lokálního pracovního trhu doprovázená špatnými pracovními podmínkami jsou společně s diskriminací hlavními překážkami v úspěchu dunajských Romů na trhu práce.

Pracovní trh v Dunajci je silně orientován na nabídky továren v regionu, soustředěných v průmyslových centrech měst. Nejběžnější pozicí je operátor výroby, což znamená, že zaměstnanec stojí u výrobní linky a montuje součástky daného produktu. Hlavními nevýhodami tohoto typu zaměstnání jsou nízká mzda a nejisté smlouvy²⁵. Zaměstnanec jen málokdy dosáhne na slíbených 400 euro měsíčně, spíše na 330 a z toho cca 50 euro je vydáno na dopravu. V případě, že jim byla práce zprostředkována agenturou, tak je čistý výnos hluboce pod 300 eury na měsíc. Většina lidí, s nimiž jsem mluvil a kteří v podobných podnicích pracovali, se na pozici neudržela déle než 3 měsíce. Smlouvy jsou vydávány na dohodu právě na 3 měsíce a pak je zaměstnavatel neprodlouží. Častokrát je propuštěna také celá směna, což znamená, že o práci přijdou desítky lidí naráz. Zaznamenal jsem také případy, kdy člověk nastoupil na

24 Jenom dva z dotazovaných tvrdili, že se nikdy s diskriminací při získávání zaměstnání nesetkali.

25 Ale jsou i firmy, kde si zaměstnanec přijde na 450 – 500 € měsíčně (samozřejmě pokud dělá přesčasy) - třeba Whirlpool Matejovce.

nemocenskou a poté mu smlouvu zrušili. Někdy se také stane, že zaměstnanci nadřízený oznámí, ať následující den do práce nechodí. Pracovník je týden i déle v nejistotě a nakonec přijde propuštění. Pracovní doba se přizpůsobuje zakázkám nehledě na zaměstnance. Ve stejně prekérních podmínkách pracují v regionálních firmách Romové i ne-Romové. Pracují zde hlavně romští i ne-romští mladí muži, do zhruba 45 let věku. V menší míře jsou v továrnách zaměstnány ženy. V posledních letech dochází z důvodu ekonomické migrace do zahraničí ke značné segmentaci pracovního trhu. Ne-Romové, kteří dříve pracovali v těchto továrnách, tak často odešli do zahraničí nebo se odstěhovali na západní Slovensko, a proto se uvolňují pracovní pozice pro Romy. Například v Treves ještě před několika lety pracovali jenom 3-4 Romové, nyní je jich tam většina. Pracovní trh regionu je natolik limitovaný, že zde pracují také vysokoškolsky vzdělaní občané, kteří nenašli uplatnění ve svém oboru. V Dunajci je i několik ne-romských obyvatel s univerzitními diplomy, jejichž současné povolání neodpovídá dosažené kvalifikaci.

Přes všechny uvedené nevýhody, tak se pořád jedná o „jednu z lepších“ možností, jak se v regionu žít. Další strategií, jak se uživit, je nastoupit na Aktivačnou činnost (participanti používali termín „aktivačné práce“ nebo zkráceně jen „aktivačné“) a získat příspěvek k pomoci v hmotné nouzi²⁶. Rozsah činnosti se rovná polovičnímu úvazku a příspěvek čítá 63,07 € na měsíc.²⁷ Při necelých 200 € životního minima je tedy tato strategie zhodnocena 260 €. S žadateli o příspěvek zřizuje dohodu obec a Obecní úřad také činnost koordinuje, k čemuž je zřízena zvláštní pracovní pozice. Náplní činnosti jsou zejména údržbové služby v obci, tedy úklid, údržba městské zeleně atd.²⁸ Nevýhodou je opět nízké finanční ohodnocení, ale člověk nemusí platit za dopravu a také se vyhne zprostředkovatelským agenturám. „Aktivačné“ ovšem doprovází značná

26 Blíže informace na stránkách Ministerstva práce, sociálních věcí a rodiny Slovenskej republiky – <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/hmotna-nudza/davky-hmotnej-nudzi/davka-hmotnej-nudzi/vyplata-davky-hmotnej-nudzi.html>.

27 Reforma pomoci v hmotné nouzi je platná od 1.1. 2014, viz <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/hmotna-nudza/>.

28 Další možností je dobrovolnická činnost, čehož v Dunajci využilo jenom minimum nezaměstnaných. Věnovali se komunitní práci, vedli projekty počítačové zručnosti a aktivitám na podporu úspěšnosti na trhu práce.

stigmatizace, doplněná vizuální složkou reflexních vest, což nemá žádné racionální zdůvodnění. Nepříjemné postavení ve smyslu, že jsou stále na očích ostatních obyvatelů, se mi potvrdilo také z výpovědí hodnotících právě činnost účastníků programu „aktivačných“. *„Bolo s nimi veľké trápenie, lebo pracovať sa im veľmi nechcelo a strukturu pracovníkov tvorili menej prízpůsobivý občania, ktorí radšej nerobili, ale špekulovali ako nerobiť. Vedúcim bol A. Wonka z uvedenej komunity.“*, komentuje aktivační činnosti starosta obce. A i někteří z ostatních ne-Romů nahlíží na lidi na „aktivačných“ podobně: *„Z toho čo majú odrobiť 5 hodín, tak robia asi 20 minút. Jeden kosí a dváciati za ním nestihajú hrabať.“* Ti, kteří takto hodnotili romské pracovníky, netušili jak je činnost reálně zhodnocená. Když jsem je s tou částkou seznámil, projevíli pochopení: *„no veď to je nič“* a seznali, že za tolik peněz se jim skutečně neoplatí investovat příliš snahy za činnost, která se v časovém rozsahu rovná práci na poloviční úvazek. Jejich odsudky byly způsobené neznalostí. Výjimkou je starosta obce, který okolnosti zná. Nabízí se ještě poznamenat, že koordinátorem činností je Obecní úřad a pokud práce neprobíhají ke spokojenosti občanů, tak je za to zodpovědná jediné radnice. Někteří obyvatelé Dunajce nabyli dojmu, že nestačí výsledky aktivačné činnosti příkře hodnotit, ale že jich dokonce mohou využít. Jedna ne-romská občanka opakovaně přicházela na Obecní úřad, aby jí v rámci „aktivačných“ dali pokosit její soukromý trávník před domem. Tato snad už i komická historka jenom ilustruje, jak někteří ne-romští občané paternalisticky uvažují nad svými romskými spoluobčany. Je třeba jim zadat práci, aby si sociální dávky dostatečně zasloužili.

V Dunajci bylo na „aktivačných“ v loňském roce cca 60 obyvatel, z toho 5 ne-Romů. Příspěvky z aktivační činnosti pobírají hlavně romské ženy.²⁹ „Aktivačné“ slouží především jako prostředek prokazování dominance vůči „nepřizpůsobivým“ - jak někteří označují pracovníky aktivačních. V rámci žitého diskurzu „zneužívání sociálních dávek“³⁰ jsou praktikovány „aktivačné práce“,

29 Jedna žena si dohodla s Obecním úřadem, že bude dostávat příspěvek Aktivačnej činnosti jako kompenzaci za péči o pohybově znevýhodněného příbuzného.

30 Podrobněji rozvádím v následující kapitole.

kdy je okolním obyvatelům prezentováno, že stát/obec nedává nic zadarmo a každý si musí své peníze zasloužit. Ve společnosti, kde je významná část obyvatelstva přesvědčena o tom, že mizivé sociální dávky mají mnohonásobně vyšší hodnotu než ve skutečnosti, je to úspěšná strategie, jak ovlivňovat veřejné mínění. Na začátku roku 2014 napadla reformu dávek v hmotné nouzi slovenská ombudsmanka Jana Dubovcová jako diskriminační praktiku, která byla od počátku cílená na marginalizované romské komunity. „*Opatrenia, ešte pred tým, ako sa stali súčasťou zákona o hmotnej núdzi, boli predstavené ako súčasť rómskej reformy.*“ Riziko spatřuje v tom, že reforma vytváří prostor pro svévolné rozhodování úředníků, které mohou lehce nabýt diskriminačního charakteru.³¹

Jedna z lepších variant je nastoupit jako státní zaměstnanec. Jistota pravidelného příjmu, sociální benefity, respektovaná pozice a výhledy do budoucna na dobu delší než několika měsíců. Většina povolání ve státním sektoru je podmíněna ukončeným vysokoškolským vzděláním, což vyžaduje značné investice po dobu nejméně 5 let po ukončení střední školy. Pokud rodiče pracují v některé z okolních továren nebo jsou nezaměstnaní a odkázaní jenom na podporu z aktivačních prací, tak je velmi náročné udržet své děti 5 let na vysoké škole. I poté co člověk vystuduje, zdaleka nemá záruku, že získá odpovídající pracovní pozici. Platy na Slovensku (minimálně ve školství a zdravotnictví) také zdaleka neodpovídají investicím do vzdělávání. Navíc uchazeč o zaměstnání má často problém získat místa v okolí svého bydliště a to nutí kvalifikované pracovníky odstěhovávat se do měst. Posty státních respektive obecních zaměstnanců v obci jsou většinou zastoupeny ne-Romy, přestože i mnozí Romové mají odpovídající kvalifikace. Učitelství je ne-romský a romští pedagogové dojíždějí za prací do okolních vesnic. Jistou limitou je také skutečnost, že starosta obce zhusta zaměstnává členy své rodiny na pracovní místa spadající pod gesci obecního úřadu. Mimo jiné na pozice projektových zaměstnanců, koordinátora aktivačních činností nebo přímo v

31 Online na – <http://www.pluska.sk/spravy/z-domova/ombudsmanka-obracia-ustavny-sud-nepaci-jej-novela-zakona-pomoci-hmotnej-nudzi.html>.

administrativě obecního úřadu. Jako problematické toto „rodinkárstvo“ reflektují mnozí romští i ne-romští obyvatelé obce.

Samostatnou kapitolu tvoří tzv. projektoví zaměstnanci. Sem zařazuji lidi zaměstnané v projektu Terénna sociálna práca (dále TSP) a Komunitné centrum (dále KC). V KC jsou 4 zaměstnanci, z toho 3 Romové a 1 ne-Romka. V projektu TSP je zase zaměstnán jeden Rom a 3 ne-Romky. Všichni zaměstnanci mají kvalifikaci z oboru sociální práce nebo jemu příbuzného, případně ještě studují. V projektech dominují ženy. TSP se zabývá poradenskou činností na mnoha úrovních, od shánění zaměstnání až po dluhové poradenství. Práce na KC do jisté míry kopíruje program TSP, ale jeho hlavní těžiště je v animátorství volného času pro všechny věkové skupiny. KC bylo v létě nově otevřeno v osadě Bodrog.

Zřizovatelem projektů je Implementačná agentúra Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky (IA MPSVR SR) a koordinátorem projektů je Obecní úřad. V první polovině roku 2016 by měly projekty přejít pod správu Ministerstva vnitra Slovenskej republiky, konkrétně pod úřad splnomocněnce vlády Slovenské republiky pro romské komunity. Od podzimu 2015 bylo riziko, že zaměstnanci budou propuštěni, protože vypršel termín financování projektu. Zaměstnanci KC v současnosti pracují na půl úvazku a dostávají minimální mzdu, kterou hradí obec. Základní charakteristikou projektových zaměstnání je jejich dočasnost, není možné mít uzavřenou smlouvu na dobu neurčitou, protože vládní programy se zřizují jenom na jisté období. Zaměstnanci nemají jistotu stálého zaměstnání, protože jsou přímo závislí na politických rozhodnutích.

Pokud nechce obyvatel Dunajce pracovat v přilehlých továrnách za mrzké mzdy a každých několik měsíců hledat nové zaměstnání ani brát dávky a vylepšovat je aktivačními a neinvestoval do vzdělání, je zde možnost pracovat tzv. „načerno“. Jde hlavně o práce ve stavebnictví, které zajišťují romští muži. Pracovníky nabírají živnostníci z obce, kteří se věnují zprostředkování a koordinaci prací. Jedná se často o práci v Čechách nebo i jinde v zahraničí (hlavně s orientací na Německo). Pokud má pracovník štěstí, tak může vydělat dobré peníze i 800 – 1000 euro na měsíc. Bohužel není vázaný žádnou smlouvou a slyšel jsem i

příběhy, kdy muž přijel po třech měsících domů z Německa bez jediného eura a aby měl na autobus, tak musel dát telefon do zastavárny. Pokud takový případ nastane, nejčastějším zdůvodněním ze strany zprostředkovatele práce je, že mu neproplatili faktury a nemá tedy zaměstnance z čeho vyplatit. Další klasickou taktikou je také oddalování výplaty na další a pak zas další a další měsíc. Někteří z mých respondentů mají už několikaleté pohledávky u svých zprostředkovatelů. Situace nejde žádným způsobem řešit s úřady, protože zaměstnanec nemá doklad o provedení práce. V reálu to dopadá tak, že podvedený pracovník žije s křivdou a peníze už nikdy neuvidí, i když dlužník žije třeba ve stejné obci. „*Ale čo já si budem haňbu robiť. O sto euro sa mu pripomínať, keď on stále uraví ešťa o mesiac vydrž.*“

Možnost, k níž se uchyluje jenom minimum obyvatel, je živnostenská činnost. V obci je v současnosti registrováno necelých 100 společností, z čehož asi čtvrtina připadá Romům. Tři z nich se věnují podnikatelské činnosti s prodejem potravin. Drtivá většina ostatních právnických osob podniká ve stavebnictví. Pracují jako zprostředkovatelé a koordinátoři staveb, někteří najímají své zaměstnance legálně a někteří načerno. Je velmi pravděpodobné, že někteří z nich fungují v „šedé zóně“ – což je ale pro stavebnictví běžná praxe. Tedy, že vykonávají pro zaměstnavatele pracovní úkony shodné s těmi zaměstnaneckými, ale jsou registrováni jako samostatní podnikatelé. Tento způsob vykonávání zaměstnání není legální, ale je problematické jej odhalit. Člověk, který se živí v tomto režimu, sice krátí stát na daních, ale zároveň může být sám ve velmi nevýhodné pozici. Nemá nároky na sociální benefity, jež připadají běžným zaměstnancům (jako je placená dovolená) a jistoty typu vyplácení odstupného. Právě stavební dělníci jsou často zaměstnáváni tímto způsobem a zhusta je to iniciováno osobami, jimž poskytují služby. Analogicky funguje systém s ukrajinskými dělníky v České republice³². Jelikož Romové nejsou vlastníky zemědělské půdy nebo lesů, tak významný okruh podnikatelské činnosti v obci v těchto oblastech je v držení výhradně ne-romskými občany, stejně tak

32 Srv. Nekorjak, M. (2009). *Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky*. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/klientsky-system-a-ukrajinska-pracovni-migrace-do-ceske-republiky>

zpracování dřeva a jiná řemeslná výroba. Jenom jeden Rom v obci podniká v zemědělství. Pohostinská zařízení a obchody s potravinami zřizují také ne-Romové. Mnozí ne-Romové mají své rodinné firmy a pracují sami na sebe, což je funkční reakce na velmi limitovaný pracovní trh v regionu. Podnikatelská činnost, která je zdrojem příjmu pro významné množství ne-romských obyvatel obce, nebyla pro romské občany tak jednoduše přístupnou. Výjimku tvoří stavební práce, jimž se Romové v Dunajci věnují už několik desetiletí a mají dlouhodobé zkušenosti, bylo pro ně tedy jednodušší vstoupit na trh v tomto odvětví.

5.4 Migrace

Migrace jako pracovní strategie je natolik zásadním tématem pro realitu dnešního Dunajce, že není možné se jí zcela vyhnout. Mnoho obyvatel Dunajce, kteří nechtějí přistoupit na mimořádně prekérní podmínky, které jsou nedílnou součástí práce v průmyslu, nebo nechtěli nadále riskovat práci „načerno“ a zároveň se jim nedařilo uchytit se v jiném odvětví lokálního pracovního trhu, odjelo za prací do zahraničí. Tato možnost připadla v úvahu až v roce 2004 po vstupu Slovenska do EU. Hned v prvních letech emigrovalo za prací několik set obyvatel a mnozí tam i zůstali. Primární destinací zůstává Velká Británie, ale mnozí dunajští občané pracují také v Holandsku, Irsku, Finsku, Portugalsku, Dánsku, Belgii nebo v Kanadě. V počátcích lidé nespolehali na zprostředkovatelské agentury, jak je standardem v současnosti a vyrazili bez předem zaručeného pracovního místa. Pro ilustraci může dobře sloužit popis Petra (tehdy cca 40letého), který spolu se třemi svými švagry vyrazil zkoušet štěstí. *„Išli sme tam do Anglicka prvýkrat 2004, hneď ako sme ustúpili do Európskej únie, 2. mája 2004. Boli sme tam mesiac, hladali sme prácu. Niebolo to ľahké. Spali sme na cintoríně, po podchodoch, aby sme nikoho neobťažovali, to bolo podstatou. Nesmieme byť nikde na očiach, aby si ľudia nemysleli, že sme niejaka tlupa. Tak sme sa držali bokom, cez deň sme pochodili podniky, hotely, toto, toto.“* Participant po explorační návštěvě VB seznal, že je zde možnost získat odpovídající pracovní místo, ale to bude vyžadovat vyšší vstupní náklady. Následoval návrat na Slovensko, kde nárazově vydělal peníze na stavbě a během přípravy se také učil anglicky. *„(...) povedali sme si, kupujeme stan, kupujeme*

lehátka, spacaky a ideme. A sme išli. A podarilo sa nam naist robotu. Šli sme na agenturu a tam bol Čech. No tak nás dal do jednej fabriky a až potom to postupne išlo.“ Respondent pracuje v zahraničí střídavě už dvanáctým rokem.

Je zřejmé, že migrace do zahraničí, byť dočasná, vyžaduje vysoké vstupní investice. Zájemce musí mít v zahraničí vytvořenou síť kontaktů nebo investovat do přípravy, získat jazykovou výbavu na základní úrovni. Také je nezbytné disponovat vstupním kapitálem, protože do první mzdy je nutné hradit základní náklady spojené s životem v zahraničí (nájem, strava, doprava). Participant také popsal překerní podmínky získávání práce bez kontaktů, jako je vysoká flexibilita a snaha být neviditelný, nebudit nežádoucí pozornost. V pozdějších letech bylo o něco snazší získat práci, protože Romové, kteří za prací vyráželi, už měli v zahraničí své kontakty, přátele nebo rodinné příslušníky. Vytvořená síť kontaktů způsobila, že jsou Romové z Dunajce shromážděni v několika místech. Významnou roli hraje solidarita mezi dunajeckými Romy, kteří migrují za prací. Opakovaně jsem vyslechl příběhy, kdy rodina nebo přátelé dlouhodobě podporovali nově příchozí. *„Moj muž tak isto keď išiel, tak išiel ku kamarátovi, ku mojej kamarátke. Dokonca nieviem, či sa poznali a tiež tam bol dva mesiace alebo kolko. A vobec neprispieval ani na stravu ani na nič, si šetril peniaze, že by mal sám potom na dom. A potom u ňoho tak isto býval jeho brat 5 mesiacov lebo kolko, ani chleba niekupil. Prostě tak si to vracajú ti ľudia.“* Mnoho migrantů zažívalo náročné chvíle při nových začátcích a recipročně se snaží pomáhat svým krajanům, kteří se ocitnou ve stejné situaci.

Romové využívají různých strategií, mohou migrovat buďto celé rodiny nebo jenom muži, kteří se poté vrací zpátky na Slovensko za svými rodinami. Několikaměsíční práce v zahraničí může zajistit příjem pro několikačlennou rodinu na celý rok (v kombinaci s dávkami v nezaměstnanosti, které se vypočítávají podle posledního měsíčního příjmu). Některé rodiny se odstěhovaly do zahraničí už nastálo, jiné se vrací do Dunajce, kde si staví nové domy. Neposekané trávníky před rodinnými domy prozrazují, že právě tyto rodiny se vrací na Slovensko jenom nárazově. Jenom málo domů bylo postaveno hlavně ze zahraničních příjmů. Většina z domů postavených po roce 2004 je zahraničním kapitálem jenom kofinancována a většina stavby byla hotová už

před migrací, případně ze zdrojů získaných ještě na Slovensku nebo prací na stavbách v České republice.

Na obci je příliv prostředků ze zahraničí znát hlavně na domech, mnozí z migrantů se vrací s našetřenými penězi a rekonstruují nebo rozšiřují své domy. V létě projíždí Dunajcem luxusní auta emigrantů, kteří přijeli na dovolenou. Téměř každá romská rodina má někoho z příbuzných v zahraničí. I v případě, že se rodiny odstěhují na stálo, tak zůstávají v kontaktu s těmi, kteří zůstali v Dunajci. Využívají skype nebo jiné komunikační programy a jsou svým rodinám denně na blízku. V rodině, v níž jsem bydlel, si telefonovali se svými příbuznými v zahraničí pravidelně i několikrát za den.

Jako jeden z důležitých faktorů migrace do zahraničí respondenti pravidelně uvádějí absenci diskriminace. *„Nepovedal to predo mnou, jeden Polák mi povedal: on povedal toto a to. Já som išiel za šéfkom a já som mu vrael: počuvaj ešte raz zistim, že ten mi nadáva do ciganoch, vytahnem si ho vonku a tam ho dobijem. On si ho zavolal: povedal si to a to? Hovorim, nepovedal jsi to? Zavolal som toho Poláka, povedz mu čo povedal na mňa. On povedal: hej povedal si na ňho sprostý kokot cigánsky a tak. A šéf mu povedal: „Ešte raz na něho rekneš slovo a spomeneš tam cigána, tak pamataj, že nielen u mňa, ale v celom Lincolně nemáš šancu dostat robotu.“. Urobil by to daký Slovák? Urobil? Asi ťažko.“* Romové oceňují restriktivní přístup k diskriminaci. Srovnávají slovenské poměry s jinými zeměmi, z čehož Slovensko nevychází v tom nejlepším světle. Po odchodu do zahraničí jasně vystoupí rozdíly, které jsou stále mezi Romy a ne-Romy na Slovensku přítomny: *„(...) zistil som, že tam je ten život úplně iný. Že ten rasismus, aj keď tam je, tak preda je zákonom človek chránený aj tým, že ty mi nesmieš povedat cigán, Rumun, Kurd, lebo ty ma urážaš. A já keď idem na políciu, tak už je s tebou zle.“* V létě, když jsem procházel obcí, tak šlo vždy jasně poznat, které děti navštěvují školu v zahraničí a přijeli do Dunajce jenom na prázdniny. Měly sebevědomé vystupování, kladly otázky a rády diskutovaly. Mnozí popisovali, že v cizině nabyli sebevědomí. Pokud nastal konflikt a oni byli v právu, tak měli zastání ze strany autorit, jak popisuje jeden z participantů výše. Takto povzbuzení se vrací na Slovensko, což

provokuje zejména některé ne-romské obyvatele, jak si ukážeme v další podkapitole.

Pracovní migrace do západní Evropy není zdaleka jen otázkou Romů. I ne-Romové z Dunajce odchází, ne ovšem v tak zásadním množství, do zahraničí. Směřují spíše do Rakouska a do Německa, méně už do Velké Británie či Irska. Pracují na stavbách jako řemeslníci (tesaři, údržbáři), ale i v pohostinských službách (číšníci, uklízeči). Odjíždí spíše muži a vrací se příležitostně domů, kde zůstává buďto manželka nebo i jiní členové rodiny, rodiče. Ekonomické nabídky v regionu jsou na tak špatné úrovni, že i státní zaměstnanci odjíždí na přivýdělky (na sezónní práce do západní Evropy), třeba v rámci dovolené, na níž mají nárok. Hlavními důvody migrace, ať už romské nebo ne-romské je omezený pracovní trh a nízké příjmy, nedostatek příležitostí.

V případě Romů hraje významnou roli také přístup k lidským právům a nižší míra diskriminace než s jakou se setkávají na Slovensku. V kapitole jsou shrnuty základní způsoby, jimž se může občan Dunajce věnovat, aby si zajistil živobytí. Izolace obce a neuspokojivé nabídky pracovního trhu v regionu často řeší Romové emigrací do zahraničí. Většina pracovních pozic státních zaměstnanců je obsazena ne-Romy. K tomu, aby mohli Romové v obci podnikat, neměli ze strukturálně historických důvodů dobré podmínky jako ne-Romové a proto je jejich živnostenská činnost omezena na stavebnictví a drobné obchody s potravinami.

5.5 Vztahy

Při popisu vzájemných vztahů dunaječtí hýří superlativy, alespoň v úvodu konverzace. Po chvíli lidé od jednoznačně pozitivního hodnocení ustoupí a začnou vztah problematizovat. Nicméně převážně v dobrém se vyslovují Romové i ne-Romové. Ze strany Romů je nejčastěji používaný výrok „Romové na úrovni“, jak sami sebe označují. „*S gadžami tu jsme jedna ruka*“, případně „*jeme tu z toho istého taniera*“, jsou základními idiomy, které používají Romové v Dunajci. Právě vyjádřením pomyslné jednoty vyslovují svůj úspěch, své postavení v obci, které spočívá mimo jiné právě v bezkonfliktní interakci a jisté

míře vzájemného respektu. Dalším prostředkem, jak artikulovat svoji identitu, je vymezování se vůči Romům z okolních obcí s vysokou mírou segregace, ale třeba i vůči protějším Jasenovu, který je na podobné úrovni jako Dunajec. Romové tady přebírají hegemonní ne-romský diskurz v posuzování toho, co je správné, jak by Romové žít měli a neměli.

Dunajec sestává z množství různých sociálních skupin a jedinců, z nichž každý má odlišné životní zkušenosti, postoje a motivace. A v obci se najdou Romové, kteří si s ne-Romy rozumí výborně a stejně tak i lidé vůči ne-romskému obyvatelstvu zdrženliví až odmítaví. Mnoho respondentů se setkalo s diskriminací na různých úrovních, přesto nebo možná právě proto si udrželi sebevědomí a jsou často velmi kritičtí ke svým ne-romským sousedům. „*Sedliaci sú to. To Romovia tu mali prvé vysoké školy v dedině.*“ nebo „*On si všimol, že my Romáci tu, máme viacej rozumu a slušnosti ako bieli.*“ Zpravidla mluví o ne-Romech jako o „bielych“ nebo o „gadžech“.

Jasnou příčinou, proč je reprodukována představa ideálního soužití, je především potřeba vymezit se vůči Romům z jiných vesnic. Mnohokrát jsem pozoroval, že romství jako sdílená identita klade na dunajecké Romy značné nároky. V situacích, kdy je Rom z Dunajce konfrontován kontaktem s Romem odjinud, mnoho participantů popisovalo pocity studu a zahanbení na různých úrovních. Pro ilustraci uvedu úryvek z terénního deníku. „*Matúš se šel včera ostříhat do Spišskej Belej. A vykládal, jak tam byl jeden chlapec a udělal mu strašnou ostudu. Bylo mu 5 – 6 roků. A tam chodil, všetko bral do ruk, vystrájal. A mu ríkam, zavrem ťa do pivnice. A on vôbec nerozuměl po slovensky. Otco s nim mluvil enom cigansky.* Matúš se domníval, že ten chlapec byl asi z Cejkova nebo z Brekova. Situaci mně vysvětloval tak, že on jako Rom se styděl za toho romskýho chlapce a jeho tatu, že ho nenaučil slovensky. Tím ponížil taky Matúša, protože aj on je Rom a všecy jeho děcka mluví hlavně slovensky a umí se chovat.“ Dalším příkladem může být citace jiného respondenta: „*Já niemožem jich znesť. A pritom nikomu neuškodim, môžete se pýtat. Ale já by som s nima robil porádek, lebo já sa za nich hanbim. Já keď cestujem, idem z autobusom a sedim, pride mi zle. A sebe myslim, bože tak*

prečo si nevymenieš to tu košelu, prečo sa niemyješ, prečo nie si čistější medzi ľuďmi.“

Uvedl jsem dva příklady, kdy dunaječtí Romové popisovali pocity studu v kontaktu s jinými Romy. Příčinou distance v prvním případě bylo chování romského chlapce v holičství a na to navazující výchova jeho rodičů, která absentovala dostatečné ovládnutí slovenštiny a nerespektovala obecně sdílené normy chování na veřejnosti. V druhém případě se respondent vymezoval vůči nedostatečným hygienickým návykům „těch druhých“ Romů. Oba participanti odmítáním vzorců chování u Romů demonstrují hodnoty, které sami považují za stěžejní ve vnímání sebe sama. U většiny dunajeckých Romů ovšem převažuje přesvědčení, že podmínky, v nichž se ocitli Romové v okolních vesnicích žijících v marginalizovaných podmínkách, nejsou způsobeny jejich vlastním přičiněním. Vyjadřují názor, že ve slovenské společnosti nejsou rovné příležitosti a pro člověka pocházejícího ze segregovaného prostředí pod vlivem sociálně patologických jevů, je velice složité dosáhnout vyšší životní úrovně, vymanit se z koloběhu chudoby a opovržení.

Ve všech rozhovorech, které jsem v rámci výzkumu vedl, jsem se zúčastněných ptal na to, co oni sami vidí jako příčinu sociálního a ekonomického vzestupu dunajeckých Romů a v návaznosti na to deklarovaných vzájemných vztahů. Data, která jsem v tomto ohledu získal, vypovídají o tom, jak si sami aktéři vysvětlují příčiny současného stavu, což je důležitý ukazatel interetnických vztahů v obci. Není příliš překvapivé, že pohledy Romů a ne-Romů se bytostně liší. Romové za tím sledovali zejména výchovu svých rodičů a jiných předků a takto interpretovali vývoj. Našli se i Romové, kteří odkazují k jistému imanentnímu principu dunajeckých Romů: *„my jsme prostě kulturnější než cigáni v osadách, ti už to mají v genoch a s tym už nič nespravíš“*, čímž reprodukuje slovenský společenský diskurz, jak nahlížet na Romy. Mnozí také v této souvislosti zmiňovali faráře Durycha³³, který působil v Dunajci od sedmdesátých let až do konce let devadesátých. Romové v Dunajci, ale už v období před jeho příchodem dosahují vyšších sociálních a ekonomických

33 Vlivu církve na vzájemné soužití by bylo žádoucí věnovat samostatný výzkum, viz úvod.

standardů. Ne-Romové artikulují jiné faktory. „*Tak od nás sa naučili.*“ Někteří si také uvědomovali, že významnou roli na kvalitě současných interetnických vztahů sehrálo také vzájemné soužití a kontakty na mnoha úrovních společenského života. Občané měli možnost se poznat a získat vzájemnou důvěru.

Z uvedeného je zřejmé, že ne-Romové paternalisticky interpretují „romský úspěch“ jako svou zásluhu. To oni ukázali Romům, jak správně žít. Romové zatím rozumí vývoji v obci odlišně a sledují především zásluhy ve svých vlastních rodinách, vztazích, případně jednotlivcích. Jako nereflektovaný faktor zůstává také, že právě zkušenosti s dobrým soužitím měly významný vliv na potenciabilitu pozitivních vztahů na mnoha úrovních lidského soužití. Romové i ne-Romové o sobě navzájem věděli, že spolu mohou vycházet a dodneška až na dílčí výjimky dobře vychází.

Po čas mých návštěv v Dunajci jsem byl svědkem interetnických kontaktů na různých úrovních. Občané se navzájem znají a až na výjimky spolu také velice dobře vychází, interetnické vztahy jsou na neformální úrovni normalizované. Zpětně si nevybavím jediný den, kdy bych nezaznamenal přátelskou interakci Romů a ne-Romů v Dunajci. Když jsem trávil čas s rodinou, u níž jsem byl ubytovaný a nebo během mých návštěv u jiných rodin se zhusta stávalo, že někdo přišel vypůjčit si náradí, prodiskutovat nějaký problém nebo si jenom tak posedět a vypít kávu. Takové interetnické vazby přetrvávají u všech generací od žáků základní školy až po seniory. Vznikají neformální přátelské vztahy vycházející ze sousedských kontaktů, volnočasových sdružení nebo pracovních kolektivů. Romové v Dunajci participují především na fotbale a v hasičském sdružení. Ne-Romové se neostýchají každý večer posedět ve večerce, kterou vlastní Rom a Romové zase chodí do hospod, které provozují ne-Romové.

5.5.1 Příklady nerovnosti

Evidentní je skutečnost, že moc v Dunajci není distribuována rovnoměrně, byť ve srovnání s jinými obcemi není ryska vychýlená absolutně na jednu stranu. Následující odstavce budou věnovány různým úrovním interetnických vztahů v Dunajci.

Volby do komunálního zastupitelstva probíhají jednou za 4 roky. Volí se 10 zastupitelů včetně starosty obce. Voliči volí zvlášť z kandidátů na starostu obce a zvlášť volí zastupitele, přičemž je možné kandidovat na obě funkce, řadového zastupitele i starosty. Podle kroniky byli poprvé zvoleni Romové do obecního zastupitelstva v roce 1951, tehdy se jednalo o tři občany. Toto historické maximum bylo překonáno jedině v roce 1990, kdy v zastupitelských lavicích stálo 7 dunajeckých Romů, třetina z celkového počtu³⁴. Do roku 1990 se Romové do zastupitelstva až na vzácné výjimky nedostali ve výrazném zastoupení, vyšším než 30%. A po roce 1989 až na zmíněné volební období 1990–1994 participovali také minimálně. Nikdy nepřekročili hranici 40% zastoupení, byť představují kolem 70% celkové populace obce.

Při komunálních volbách na podzim 2014 byli dva kandidáti na starostu, stávající starosta a romský kandidát Wonka. O osm hlasů vyhrál stávající starosta a protikandidát se dostal alespoň do zastupitelstva. Obě strany se navzájem obviňují z podvodů. Romský kandidát měl podle starosty podplácet a lhát. Starostu zase protikandidát podezírá z manipulace s hlasy. Wonka skutečně vedl kampaň, jejíž součástí byla také distribuce drobných předmětů (zejména potravin, sladkostí) a nijak se s tím netají. Bylo to částí jeho kampaně. Nepřímou součástí kampaně stávajícího starosty bylo vybudování pozemní komunikace³⁵ v převážně romské zástavbě týden před komunálními volbami, což je bohužel fenomén, který doprovází komunální volby v mnoha obcích. Je ovšem nutné rozumět tomu také coby manipulaci s politickou mocí. Občanům se v této oblasti nepodařilo vyvinout dostatečný tlak, aby byla cesta položena dříve, ale starostovi bylo jasné, že je o to značný zájem. Proto této poptávky využil v předvolebním období, čímž mohl značně ovlivnit své volební preference³⁶.

Na příčiny nízkého zapojení Romů do obecního zastupitelstva jsem se ptal všech respondentů a s drobnými odchylkami všichni uváděli jako hlavní příčinu závist.

34 V roce 1990 bylo sestaveno dvacetičlenné obecní zastupitelstvo, v dalším volebním období byl počet zredukován na 13 volených zástupců a v roce 2003 dokonce na deset, což je i dnešní stav.

35 Obyvatelé zmíněné zástavby si na absenci této cesty stěžovali několik let.

36 A skutečně jsem narazil na výpovědi, že někteří voliči byli tímto gestem při hlasování ovlivněni.

„A prečo by som jemu dal hlas, to dam radšej bielemu než, aby tam tu ten cigán sedel.“, takto popisují někteří Romové domnělé myšlenkové pochody svých spoluobčanů. To by odkazovalo k Jakoubkovi (2008, s. 683 - 685), který definuje fajtu jako identitární jednotku Romů . Což ale neodpovídá na to, proč lidi nevolí právě zástupce ze svých fajt, kteří skutečně kandidují³⁷. Ve výsledku by se členové těch největších rodin do zastupitelstva museli dostat, což se neděje. Pracuji s tvrzením, že postavení dunajeckých Romů bylo soustavně prezentováno jako podřízené ne-romské majoritě³⁸. V roce 1990 stejně jako v roce 1951 Romové dokázali zmobilizovat voličskou základnu, aby poslala do zastupitelstva své kandidáty, v obou případech se jednalo o optimistická období³⁹, nové začátky, od kterých si jistě i Romové slibovali jisté změny. Zajímavým faktem je také, že od konce druhé světové války jsou soustavně na vedoucích postech v obci stále stejná jména. Ne-romským starousedlíkům se podařilo udržet si svůj vliv i po dosídlení prázdných německých nemovitostí, tedy po příchodu lidí z okolních obcí.

Dalším prostorem, kde budovat představu, že zásluhy na rozvoji obce mají jenom ne-Romové, je tzv. Setkání rodáků. Akce má sloužit k tomu, aby se mohli sejit současní obyvatelé i ti, kteří už v obci trvale nežijí. Obec je v kontaktu také s některými rodinami nebo potomky odsunutých Němců, kteří na slavnosti také přijíždí. Folklorní soubory, obecní guláš a večer diskotéka. Součástí programu je také oceňování občanů nebo institucí, kteří se podíleli na rozvoji obce na nejrůznějších úrovních (sport, školství, komunální politika, reprezentace obce, případně za zvláštní zásluhy atd.), každý rok jde zhruba o pět občanů. Za celou historii Setkání rodáků, tedy od roku 2008, nebylo uděleno ani jediné ocenění romskému občanovi, byť významných romských postav bylo či je v Dunajci mnoho. Výjimku tvoří sportovní ocenění a hasičský sbor, kde jsou Romové zastoupeni, jde ale o kolektivní ceny, ne uznání jednotlivce. Tímto dávají organizátoři akce jasný vzkaz všem zúčastněným o tom, že Romové se na rozvoji obce nepodílí. Utváří se paralelní historie obce, ve které Romové nejsou. Mnozí

37 A registroval jsem i kandidáty, kteří si stěžovali, že je někteří členové jejich vlastní rodiny nevolili.

38 Téma komunální politiky v Dunajci stále skýtá prostor pro další výzkumné šetření.

39 Tedy po konci druhé světové války a po sametové revoluci v listopadu 1989.

Romové v Dunajci si tuto nerovnost dobře uvědomují: „*Od nás nikoho nespomenú a pri Dňoch rodákov dávajú medaile sedliakom. Sedliakom dávajú medaile za hokej.*“

A další významný příklad, kdy jsou Romové téměř vyčleněni z historie obce je kniha o Dunajci, která byla vydána k 700. výročí první zmínky o obci. Text, který jakkoliv operuje s Romy jako obyvateli Dunajce, je víceméně redukován na dohady o příchodu Romů do obce.

Uvedl jsem několik příkladů, kdy jsou dunaječtí Romové diskurzivně diskriminováni, z politických mocenských pozic jsou selektovány jisté kapitoly historie obce, které jsou spojeny právě s místními Romy. Způsob, jakým se nepíše o Romech v historii Dunajce, v podstatě kopíruje celoslovenský trend historiografie. Tak jako v malé spišské obci je život Romů redukován jen na ten nejmenší možný prostor, stejně tolik prostoru se mu dostává i v pracích slovenské provenience věnovaných historii Slovenska⁴⁰.

V protikladu s tím, jak jsou prezentováni v historii obce Romové, je překvapivý způsob, jakým se obec vypořádává s německou kapitolou historie obce. Přestože v průběhu druhé světové války i v předválečném období v obci rostlo etnické napětí, tak autoři historických reflexí událostí projevují s německými obyvateli soucit. Poválečnému odsunu dunajeckých Němců ze Slovenska věnují třeba internetové stránky obce značný rozsah a jsou použita adjektiva jako - bezbranní, smutní nebo ohrožení. Jeden z odsunutých dunajeckých Němců je dokonce spoluautorem publikace o obci. K reflexi odsunu to samozřejmě přispívá a úrok od dominantního diskurzu je třeba ocenit. Zároveň to ale ostře kontrastuje s tím, jaký prostor je věnovaný dunajeckým Romům, o soucitu nemluvě. Způsobeno to bude zřejmě tím, že 4 rodiny v Dunajci zůstaly a jedna z nich se zapojila i do politického života obce. Němečtí rodáci se také podíleli na financování rekonstrukce evangelického kostela a zůstaly zde kontakty mezi obcí a odsunutými Němci v porevolučním období.

40 Srv. Kováč, 1998; Ďurica, 1996.

Stěžejní roli, jak shodně uvádí respondenti, hrála ve vývoji vzájemných vztahů škola. Dunaječtí občané navštěvovali stejnou základní školu a některé vazby z tohoto období přetrvaly i nadále. Otázkou je, nakolik byly tyto vztahy rovné. Školu v Dunajci navštěvovali také žáci z Jasenova, Brekova a Cejkova. V Jasenově vybudovali školu v roce 1998 a od té doby dojíždí do Dunajce jenom žáci z Brekova a Cejkova. Ve škole je už po desetiletí udržována segregáční praxe, spočívající v rozdělení studentů do „lepší“ a „horší“ třídy. Zpravidla to dopadá tak, že děti z osady a z přilehlých obcí připadnou do „horší“ třídy a žáci (romští i ne-romští) z obce zůstanou v té privilegované. Tuto praxi také reflektuje v roce 1993 tehdejší ředitel školy, který v ní nespatřuje segregaci, ale pozitivní diferenciaci: *„Pokračovalo sa aj vo vonkajšej diferenciacii, t. j. v rozdeľovaní žiakov do paralelných tried podľa prospechu a záverov psychologických vyšetrení. Takto vznikajú triedy veľmi dobré, priemerné a slabé, čo zefektívňuje výchovno – vzdelávacie výsledky školy a uľahčuje prácu učiteľom.“*. Samozřejmě je pravda, že to zjednodušuje práci učitelům a zřejmě to příznivě působí také na žáky z „velmi dobré“ třídy. Pro oblasti jako je Dunajec a přilehlé obce je to ovšem naprosto nevhodné, protože lidé jsou zde segregováni už základní školy, což vytváří citelné rozdíly. Otázkou je do jaké míry je posuzováno skutečné nadání a schopnosti dítěte a do jaké míry je posuzováno pouze prostředí, z jakého pochází. Skutečnost, že většina žáků z Cejkova a Brekova skončí v „horších“ třídách, vypovídá spíše o druhé variantě⁴¹.

Přítomnost žáků z Brekova a Cejkova byla spojena s drobnými konflikty mezi dunajeckými občany a právě studenty z okolních obcí. Občané si stěžovali zejména na hluk, který děti dělaly ráno před začátkem školy, když si šly koupit třeba svačinu do obce. Obecní zastupitelstvo tento problém vyřešilo zavedením Romské občanské hlídky, která kontroluje průběh příchodu do školy a odchodu ze školy s důrazem na prevenci záškoláctví. Hlídka také nedovoluje pohyb přespolním žákům po obci, dohlíží na to, aby dodržovali jenom trasu z autobusové zastávky do základní školy. Tato praxe se nevztahuje na dunajecké

41 Což ovšem může být ovlivněno různými faktory. Třeba že romské dítě nemluví slovensky, tak je výchovným poradcem doporučeno, aby zůstal v „horší“ třídě, protože musí studovat slovenštinu od základu.

žáky z obce ani z osady. Mí respondenti shledávali toto opatření užitečným, byť je to ve vztahu k žákům z Cejkova a Brekova zjevně diskriminační. Tento pocit pramení z distance, kterou cítí dunaječtí Romové vůči ostatním obcím, jak jsem popsal v úvodu kapitoly.

Při nedělních bohoslužbách je v kostele plno a Romové jsou zastoupeni v podobné míře jako ne-Romové. Ve farní radě je romský občan a že by v kostele byl prostor k sezení rozdělen na romský a ne-romský je nemyslitelné. V Dunajci se vystřídalo několik farářů, jeden z nich je spojen také s interetnickým napětím v obci. Po faráři Durychovi nastoupil farář Florian, který měl hned při svém příchodu prohlásit, že je jako barvoslepým farářem, ve smyslu, že nebude rozlišovat mezi barvou pleti. Už za svých studií byl hodně orientovaný na romskou problematiku a Dunajec byl jeho prvním působištěm. S dobrovolnou pomocí obyvatel dal opravit faru a zpřístupnil ji občanům, při své práci kladl důraz na mládež a zajišťoval mnoho volnočasových aktivit. V obci strávil 6 let a po neshodách s některými ne-romskými občany odešel. Třetí plochou Florianova působení v Dunajci byl právě přístup k romské mládeži. Někteří ne-Romové si stěžovali, že Romové příliš chodí na faru, že se to nehodí dělat na faře diskotéky a hrát tam biliár. Na faráře psali stížnosti a nejčastější sousloví užívané pro popis této situace je „bieli ho odľialto vyštvali“. Jeden z ne-Romů to zhodnotil takto: „*Neviediel' sa správať ak sme boli zvyknutý. Vyzdvihoval iba Rómov a to sa nierobí.*“ K Romům v obci měl skutečně blízký vztah a až na jednu výjimku na něj vzpomínají v superlativech. „*Ale Josef Florian, čo tu bol, toho nam skutočne pan Boh seslal.*“ V nejmladší historii obce šlo o významný konflikt a mnozí Romové jej dodneška vnímají jako křivdu ze strany ne-romských spoluobčanů. Budeme-li situaci posuzovat jako interetnický konflikt, tak je zřejmé, že Romové, přestože tvořili v obci většinu, tak nedokázali zmobilizovat dostatečnou sílu, aby prosadili svůj vlastní zájem. To je doklad nastavení vzájemných vztahů, v nichž dunaječtí Romové přes svůj potenciál (demografický, ekonomický, sociální a vzdělanostní) stále tahají za kratší provaz.

Hlavní problém s bydlením v Dunajci je, že jsou velice omezené možnosti nové výstavby. Obec nemá vlastní stavební místa a soukromí vlastníci neměli zájem o

odprodej pozemků, což také donutilo mnoho obyvatel odstěhovat se jinam. Do léta roku 2014 nebylo zhotoveno územní plánování a s řízeným rozvojem obce se tedy nedalo nijak počítat. Obecní úřad v současnosti eviduje velké množství stavebních žádostí a zda budou možnosti distribuovány rovnocenně se teprve uvidí.

Výstavbu nových domů do teď řešili obyvatelé individuálně, ne obcí plánovanou výstavbou v rámci územního plánování. Tedy, že občan (Rom nebo ne-Rom) koupil stavební pozemek a začal na něm stavět. Na začátku tisíciletí se vyskytly komplikace při takto vedené výstavbě. Majitel pozemku (Rom) na severním konci obce jej rozprodal několika romským rodinám, které zde chtěly stavět. Obecní úřad (respondenti ovšem uvádí jmenovitě starostu obce) odmítl vydat povolení ke stavbě a tito majitelé se odvolávali na zmocněné stavební úřady, což značně protahovalo situaci. Tyto úřady ovšem uznaly jejich žádosti a daly povolení k výstavbě. OÚ se potom také odmítal podílet na napojení inženýrských sítí a tito lidé si je museli pořídit na své vlastní náklady. *„Vyhováral se, že to sú súkromné pozemky, že keď sme si to kúpili, tak to je naša starosť a on do teho nič.“* Venkovní osvětlení bylo dokonce zapojeno na popud elektrárny a ne obce, která má tyto záležitosti ve svých povinnostech. Ze strany majitelů pozemků byla událost vyhodnocena jako diskriminační ze strany obecního úřadu směrem k Romům, což potvrzuje také rozhodnutí vyšších stavebních úřadů. Když jsem toto téma diskutoval se starostou obce, tak viděl chybu jednoznačně na straně majitelů a velice nespravedlivě vůči obci hodnotil skutečnost, že se odvolávali na příslušné nadřazené úřady. *„Oni na to išli po cigánsky“*, použil ve svém argumentu etnicitu zúčastněných jako pejorativní oslovení bez ohledu na to, že zmínění postupovali v souladu s právem. Na počátku roku 2016 dokumentuji další komplikace se stavebními pozemky. Několik romských rodin si pořídilo stavební parcely od soukromých majitelů a obec jim odmítá vydat stavební povolení. Pozemky totiž nejsou celou svojí plochou na místě výstavby schválené územním plánováním. Od obecního úřadu by stačilo potvrzení, že v budoucnu plánuje rozšiřovat územní plán a nebyl by s ničím problémem. Občané, kteří si pozemky koupili, plánují jednat s dalšími úřady

na vystavení povolení. Nabízí se otázka, zda by obecní úřad postupoval stejně, pokud by o stavební povolení žádali ne-Romové.

Dalším dokladem nerovnosti ve vztahu k bydlení je skutečnost, že v obci jsou tři bytovky a romské rodině připadá jenom jedna bytová jednotka. Všechny ostatní jsou obsazeny ne-Romy.

5.5.2 Neformální vztahy

V úvodu jsem popsal vztahy na neformální úrovni jako velmi dobré. Zaznamenal jsem, ale i několik konfliktů, v nichž etnicita účastníků hrála roli. Uvedu dva příklady. Před bytovkami je obecní trávník, na kterém si občas hrají děti a jedno odpoledne si asi hrály dost nahlas a vůbec řádily. Žena středního věku, ne-Romka, která žije v jedné z bytových jednotek, děti (smíšená skupinka) okřikla, načež jí Juro - romský chlapec velmi neslušně odvětil. V reakci na to jej její dospělý syn - Jonáš udeřil, což vy eskalovalo k hádce rodičů mezi sebou. Ostrými slovy nešetřil nikdo. Ne-Romku z bytovky jsem slyšel pronést toto: „*S cigánami sa nedohodneš. S takými špinami sa nebudem bavíť.*“ Matka chlapce, který dostal ránu do obličeje, pak zhodnocovala, zda se ozvat na policii (Jonáš totiž vykřikoval, že bude-li se něco podobného opakovat, tak ty děti zabije). Vyhodnotila to ovšem jako nepatřičné, protože útočník má psychické problémy a nechce, aby měl zápis na policii nebo dokonce musel jít na léčení. Na druhý den se Jonáš Jurovi omluvil, podali si ruce.

Další konflikt proběhl v hospodě. 14letý romský chlapec Slavo tam vyprovokoval asi deset let staršího ne-Roma Jana, který jej měl dvakrát uhodit do obličeje. Zda k tomu došlo, nemohu potvrdit, až zvuk tříštícího se skla nás s přáteli upozornil, že se něco děje. Jano tvrdil, že mu nevrazil, stejně jako někteří z přihlížejících a Slavo zase tvrdil, že se tak stalo, což také potvrdil jeden z Romů, kteří byli při tom. Následovala šarvátka, kdy sami aktéři a někteří ze zúčastněných se začali postrkovat a urážet a další je od sebe zase drželi a uklidňovali situaci. Jano, po uklidnění situace přispěl ještě douškou: „*Cigáni pojebaní!*“, což pronesl před množstvím dalších Romů, kteří neměli s konfliktem nic společného. Jeden z nich jej okřikl, ať si dává pozor na ústa. Slavo odešel a po chvíli přijelo několik mužů z jeho rodiny, že to pomstí. Několik ran padlo.

Celkem se toho konfliktu mohlo účastnit tak 15 – 18 lidí, hlavně náhodných hostů hospody. Než došlo k potyčce, tak spolu pohromadě seděli v menších i větších skupinkách Romové i ne-Romové. Při konfliktu, ale vznikly dvě etnicky rozdělené skupiny. Stáli proti sobě Romové a ne-Romové. Situace se po chvíli uklidnila a všichni zúčastnění si sedli zpět ke stolům nebo odešli domů.

V obou uvedených případech hrály velkou roli emoce. Rodičovská hádka, kterou jsem zaznamenal, by neměla pro popis vzájemných vztahů vůbec žádnou hodnotu, pokud by nezačala ne-Romka argumentovat etnicitou a používat tuto kategorii jako urážku a zároveň překážku v řešení konfliktu. Explicitně říká, že s Romy se nedá dohodnout právě proto, že jsou to Romové. Druhý příklad by taky nesvědčil o ničem jiném než o běžné šarvátce v hospodě, pokud by se nedalo vysledovat, že obě skupiny jsou rozdělené, když přijde na konflikt. Jano, při problému s jednotlivcem rázem zhodnotil Romy obecně, esencializujícím *Cigáni pojebaní!*, čímž implicitně říká, že když má problém s jedním Romem, tak jsou vinni i všichni ostatní. Skrz incident je možné interpretovat stratifikaci jako veličinu, která je stále přítomná, jen čeká na možnost, kdy se může projevit. Otevřené konflikty na neformální úrovni mezi Romy a ne-Romy jsou redukovány na hádky a jiné situace, jež doprovázejí vyhrocené emoce. Existence drobných konfliktů a neshod není ničím výjimečná ani překvapivá. Vypovídající je jediné skutečnost, že někteří ne-Romové používají v argumentaci etnickou kategorii. Romům přisuzují jisté imanentní vlastnosti, čímž budují překážky ve vzájemném soužití v obci. Rasistický předpoklad mentální jednoty dunajeckých nebo jakýchkoliv jiných Romů hloubí společenské příkopy.

Uvedl jsem extrémní případy, které nejsou na denním pořádku. Každodenní realita působí skutečně idylicky a v rámci neformální interakce mezi občany by si z Dunajce skutečně mohly vzít jiné obce a města příklad. Dokladem funkční spolupráce je také událost, kdy se obyvatelé v petici spojili proti „lékaři“ na zdravotním středisku. Romové i ne-Romové společně participovali na sběru podpisů, měli společný zájem a jako občané jedné obce reagovali na nespravedlnost.

V Dunajci je hned několik volnočasových spolků. Dobrovolní hasiči, myslivecký spolek, včelaři, fotbal a stolní tenis. Mezi dobrovolnými hasiči jsou Romové zastoupeni, ale ne výrazně, jsou v ní jenom členové jedné rodiny. Nejhojnější zastoupení Romů ve spolkovém životě obce je ve fotbale, byť ani zde netvoří většinu. Ve volném čase hráče trénuje jeden ze zastupitelů a mladíci si trenéra velice chválili zejména pro jeho férový přístup. Dunajec se také umísťuje velmi dobře v okresní lize a romští hráči jsou oceňováni, pokud slaví úspěchy ve hře. Ve včelařích ani v mysliveckém sdružení není a nikdy nebyl zastoupen žádný Rom.

Přes deklarované a v praxi i realizované dobré vztahy mnozí ne-Romové přistupují k Romům s jistými výhradami. Všechny rozhovory byly sice uvozeny různými variacemi: „*Nesmieš rvat všetkych do jedneho vreca.*“. Přesto jsou Romové vyčleňováni ze slovenské kolektivity. Jako nejpalcivější křivdu vnímají ne-Romové domnělou skutečnost, že Romové zneužívají sociální dávky. Někteří ne-Romové dokonce žijí v iluzi, že Romové dostávají sociální dávky jenom proto, že jsou Romové, kvůli své etnicitě. „*A sú vybití, oni vedľa aké dávky, či na materské, či na postihnutie, či na ošetrovanie ale, že sa staria o dakeho staršieho človeka. My bieli nevieme aké to dávky.*“

Zajímavé je, že ti ne-Romové, kteří jsou hůře situovaní, tak pocíťují jako problém, že Romové podle nich mají přednostní právo na sociální dávky a oni sami ne. Cítí se diskriminováni. „*Cigan, když je nezaměstnaný tak dostává, ale gadžo nie. To je pravda. On dostává na to, na to, na to, na to. A ty nemáš na nič.*“ Všichni respondenti argumentovali tím, že s tím mají přímou zkušenost, případně jim to kamarád říkal. „*Mam kamaráda z Jasenova, prišol zo školy a hned má nárok na peniaze, dopiči.*“ Netuším, z čeho mohou pramenit tyto přímé zkušenosti pramenit. Předpokládám, že půjde spíše o tisíckrát předávané pocity a domněnky, které s počtem opakování nabývají na pravdě.

Ne-Romové, kteří neaspírují na sociální dávky, protože jsou dostatečně ekonomicky zajištěni, nesledují primárně zájmy své, ale zájmy státu, potažmo Evropské Unie. Romové podle nich zneužívají sociální systém Slovenska a v případě Romů, kteří migrovali za prací, tak zneužívají EU. Ti, kteří sami měli

zkušenost s dlouhodobou prací v zahraničí, zdůrazňovali, že jsou takové případy, ale oni sami mají osobní zkušenost, s Romy, kteří tam skutečně pracovali. Osobní zkušenost sloužila v tomto případě jako regulace vůči generalizujícím výroků.

Setkal jsem se i s přístupem absolutně paušalizujícím, viz starosta obce v kronice: *„Exodus rómov sa ustálil z dovodu krízy a rómovia sa ani nevracajú ani z obce neodchádzajú v tomto roku. Využívajú systém, ktorý ponúkajú niektoré štáty v rámci EU. Sú sice v zahraničí, ale nepracujú a nikdy pravdepodobne pracovať nebudú, len využívať systém v podobe sociálnych dávok, ktoré tam poberajú a týždenné sú im vyplácané a za mesiac dostanú viac ako poctivo pracujúci občan. Tak prečo by sa mali vracat'. Spokojne si žijú a užívajú si z bezpracných ziskov a smejú sa z poctivých ľudí – Slovákov.“* Podobných odstavců v kronice napsal starosta mnoho v průběhu několika let. Na konci svého druhého výzkumného pobytu jsem s autorem uvedených zápisů vedl rozhovor, v němž jsem jej konfrontoval s výroky ohledně dunajeckých Romů v zahraničí. Zajímalo mě, jak ví, že Romové v zahraničí pobírají sociální dávky a nepracují. Ve Velké Británii totiž nikdy životní podmínky emigrantů nestudoval. Dlouze mlčel a pak prohlásil, že to je prostě pravda. S dovětkem: *„A čo vy ich chcete kryť?“*. Nepodloženými informacemi, uváděnými za jedinou možnou pravdu, účelově ohýbá skutečnost a prakticky rozděluje společnost. V kronice je také po celý čas podprahově dodržena dichotomie my – ne-Romové a oni – Romové, která zdůrazňuje, že Romové jako takoví jsou prakticky homogenní skupina, která má určité povahové vlastnosti, které nejsou v souladu s ne-romskou, rozuměj slovenskou, morálkou. V jednom z příspěvků v kronice to artikuluje doslovně: *„(...) Tak prečo by sa mali vracat'. Spokojne si žijú a užívajú si z bezpracných ziskov a smejú sa z poctivých ľudí – Slovákov.“* Tato věta explicitně sděluje, že Romové nejsou Slováci a tedy ani poctiví lidé. Jindy směšně naivní předpoklad nebesky čisté poctivosti Slováku a domnělé nečestnosti Romů rozděluje obec do dvou skupin, kdy jedna tu druhou využívá. Vyčleňuje Romy ze slovenské kolektivity, čímž utužuje mocenskou dominanci.

5.5.3 Empowerment

V subkapitole věnované bydlení jsem popisoval spor, který vedli romští občané se starostou obce. Vyhráli, příslušné úřady jim dali za pravdu a Romové dosáhli svého, postavili si dům na svém pozemku. V Dunajci je ovšem víc případů, kdy se Romové nebojí postavit se ne-Romům na institucionální úrovni. V současnosti se řeší spor, kdy starosta dal bez vědomí obecního zastupitelstva nebo příslušných úřadů vyřezat lipovou alej. Jednalo se o lípy staré kolem 300 let, stromy zmizely, stejně jako pořezané dřevo. Jeden z romských zastupitelů proti starostovi obce svědčil před Inspekcí životního prostředí.

Ne-Romové taky nepříznivě reagují na některé z Romů, kteří se navrátili ze zahraničí, poté co zde strávili několik let. Dlouhodobá zkušenost ze země, kde není diskriminace tak silně přítomna, musí mít značné formativní vlivy na lidskou osobnost. Jak jsem už popisoval výše, překvapovalo mě, jaký je rozdíl mezi dětmi, které studovaly na škole ve Velké Británii. Jsou otevřené a nebojí se diskutovat, není jim dál reprodukována vize společnosti, kde jsou jedni podřízeni těm druhým. Po své zahraniční zkušenosti i dospělí Romové vystupují jinak. Vystupují ze stínu pokory, který jim byl po celý život podprahově vnucován a s nově nabytým sebevědomím se chovají i k ne-Romům jinak. „*Ale je problém. Prijdú taký, pridu z vonku. A sú frajery, prídú z Anglicka, z Irska*“, hodnotí nepřímě jeden z ne-romských informátorů. Jiný ne-Rom napodoboval chování navrátilivších se Romů takto: „*A čo vy gadžovia?! Čo vy chcete?*“. Tito Romové, vykročují z běžného standartu pokorného postavení vůči ne-Romům, kteří nejsou na podobné situace zvyklí a reagují podrážděně. Tito Romové přetvářejí dosavadní řád, přenastavují dosavadní kategorie podřízenosti a pokory.

5.5.4 Dunaječtí Romové ve vnějším prostředí

Opakovaně jsem uváděl, že vztahy Romů a ne-Romů jsou na dobré úrovni. Obyvatelé Dunajce měli možnost sdílet spolu různé prostory (školní, pracovní, volnočasové, sousedské atd.) a navzájem se dostatečně sblížili, aby mohli sdílet

vzájemnou důvěru. Nejsou si navzájem anonymními „cigány“ a „gadži“ jsou pro sebe Alžbetou a Renatou, Richardem a Peterem. Lidé znají rodinu toho druhého a umí si je zařadit do určitého kontextu ve vztahu k sobě. Romové proto v Dunajci pociťují rovnocennost.

Naprosto odlišná situace panuje mimo obec. Měl jsem neobyčejnou příležitost opakovaně doprovázet spřátelenou rodinu z Dunajce při nejrůznějších cestách do měst. Jezdili jsme k doktorům, na nákupy, do elektrárny, do banky, na sociální pojišťovnu, na pracovní úřad nebo na úřad sociálního zabezpečení. Rád jsem si s jednotlivými členy rodiny vyprávěl a několikrát jsme jeli i na společný výlet. Mám za to, že jsme si k sobě vytvořili hezký vztah. O to víc mě překvapilo, jakého zacházení se dané rodině při kontaktu s institucemi dostává.

Součástí rodiny je také dívka Dita s dětskou obrnou, její pohyblivost je omezená. Vzdálenosti na několik metrů zvládá sama, jinak je odkázaná na pomoc druhého. Tím druhým je nejčastěji její matka, která kvůli tomu zůstává v domácnosti. Na dceru nebere žádné speciální příspěvky, a proto se rodina rozhodla, že si zažádá o příspěvek na osobní asistenci právě pro matku. Pomohlo by to doplnit rodinné příjmy, které jsou z mnoha důvodů omezené. Rodič má v podobných případech nárok na příspěvek cca 280 euro. Příslušné vyplněné papíry jsme odjeli odevzdat na úřad sociálního zabezpečení do Kežmarku. Minule když byli se stejnou věcí na daném úřadě, tak měla být úřednice nepříjemná a hned je vyhodila s tím, že mají něco špatně uvedeno v materiálech. Další návštěvy jsem se zúčastnil také. S podobným jednáním jsem se na úřadě nesetkal nikdy, úřednice jednala s matkou s absolutním despektem. Nezdráhala se zvýšit hlas a zpochybňovat postižení její dcery. „*A kto vy ste?! Čo je to za papír, kde jste to vzala? No a čo je jej? Naozaj nevládze chodit?!*“ Navíc žadatelům podávala nepravdivé údaje⁴². Než byla přijata žádost, tak nás to stálo

42 Úřednice tvrdila, že člen rodiny nemůže pobírat příspěvek na osobní asistenci. Na stránkách Ministerstva práce, sociálních věcí a rodiny Slovenskej republiky uvádí odlišné informace. Viz <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/penazne-prispevky/pp-osobnu-asistenciu/>.

ještě tři návštěvy daného úřadu. Při prvních návštěvách jsem byl rozčilený, později jsem cítil bezmoc⁴³.

Sociální úřad byl asi nejkřiklavějším případem, ale s vyřčenou nebo nevyřčenou arogancí, despektem a pohrdáním směrem k Romům jsem se setkával pravidelně⁴⁴. A mnoho zkušeností mám jenom zprostředkovaně, třeba příběh nemocné ženy, která si šla žádat o částečný invalidní důchod. Aby jí mohl být přiznaný, tak následovala prohlídka u lékaře ze sociálního úřadu, který bez jakékoliv prohlídky ženě oznámil, že je kuřačka a proto žádný důchod nedostane. Nikomu jistě není příjemné navštěvovat úřad práce a tím méně, když se na chodbě setká se vzkazem, který úředník z vlastní iniciativy přilepil na zeď: „*Ak si polovica ľudí predstavuje, že nemusí pracovať, pretože sa o nich ta druhá polovica postará. A keď druhá polovica zistí, že nie je dobré pracovať, pretože niekto iný bepracne dostane to, čo oni vytvorili, tak to je začiatok konca každého národa.*“. Na základě tohoto textu je zřejmé, jak nahlíží zaměstnanec úřadu práce na své klienty. Ne-Romové na úřadech sdílí stejné přesvědčení jako někteří ne-Romové v Dunajci. Byli přesvědčení o tom, že Romové chtějí zneužívat sociální dávky. Byli přesvědčení, že Romové parazitují na slovenském sociálním systému.

Další zaznamenaný případ dokumentuje, že diskriminace není otázkou jenom úřadů a veřejných prostor, ale je silně zakotvená také na neformální úrovni. Slovenská společnost je často etnicky hierarchizovaná a segregovaná, což Romům klade nejrůznější překážky v sociální mobilitě. Následující svědectví dokumentuje bariéry, na které jeden z participantů narážel. „*Ja keď som niemal tento dom, tak som bol raz v takej situácii. (...) Já som pracoval v Ružomberku a tam som si chcel prenajať byt, že zoberem manželku dieťa, abysom niemusel cestovať. Tak som skúšal si prenajať byt. Bol som vojak, profesionál, peniazi som mal. No ale: Niehnievajte sa, susedia mi povedali, aby som to nikedy*

43 Po všem tom vynaloženém čase a prostředcích jsem se na své druhé návštěvě dozvěděl, že rodina nemá právo na příspěvek na osobní asistenci. Argumentace zněla, že postižené poskytuje asistenci rodina, což je v rámci běžné rodinné soudržnosti a tudíž nemají nárok na příspěvek.

44 Výjimkou byly případy, kdy úředníka zmátla moje přítomnost a k velkému údivu a potěšení všech zúčastněných jednal mile. Jednou dokonce úřednice vyšla ze své kanceláře k našemu zaparkovanému autu pro podpis Dity, která čekala uvnitř.

niepronajímal Rómom.“ Z uvedeného je zřejmé, že participant, přestože dosáhl značného sociálního i ekonomického postavení, narazil na bariéry toho, jak jeho etnicitě rozumí okolí. Sociální mobilita Romů má velmi tvrdé limity, v nichž často dosažené vzdělání ani ekonomické postavení nehraje roli. Tento příklad navíc dobře ilustruje, nakolik je scestné uvažovat o vazbách v romských lokalitách, tak jak je konstruuje Jakoubek (2004; 2008). Držet se pohromadě, setrvávat v lokalitách s vysokou koncentrací romského obyvatelstva není plně vlastním rozhodnutím Romů. To ne-Romové vytváří ghetta, staví Romům do cesty nejruznější překážky, aby nemohli vstupovat do všech vrstev společnosti.⁴⁵

Své zkušenosti jsem sdílel s mnoha Romy v Dunajci a v každé rodině jsem si vyslechl příběhy podobné tomu, čehož jsem byl sám svědkem. Dunajecký Rom, který má doma své postavení ve společnosti obce a je zvyklý na jednání, při němž ho ten druhý neponižuje, se při cestě do města automaticky stává anonymním „cigánem“, který ostatní ne-Romy obtěžuje. Rom může mít dokončenou vysokou školu a v obci požívat zaslouženého respektu, ale vyjede na nákup a tam jej bude sledovat ochranka jako toho nejzoufalejšího zloděje. Mnozí Romové sami tu nekonečnou nespravedlnost reflektovali a uvědomovali si, že problém není v tom, že by vedli život neodpovídající měřítkům majority. *„Ved' já mam školu urobenu, prácu mam, dom som postavil, slušně žijem.*“ Problém je jejich barva pleti nebo jejich romské jméno, tyto hlavní ukazatele je diskvalifikují ze společnosti, do níž mají právo rovnocenně patřit.

Uvedené neplatí v případě, kdy je Rom v kontaktu s institucí (např. nebankovní sektor), která může získat benefity z poskytované služby. Úředník, který dostane provizi z uzavřené smlouvy, se chová stejně mile jako ke každému jinému. Etnicita rázem nehraje žádnou roli. Ve skutečnosti nejde o nic jiného než o cynický škleb do tváře všem Romům, kteří se nechají zmást manipulativními řečmi. Ve světě tržního kapitalismu mají Romové lidskou hodnotu jenom tehdy, je-li vyčíslitelná v eurech.

⁴⁵ Sociálně - psychologické faktory, které omezují sociální mobilitu Romů popsal velmi výstižně Jaroslav Skupník (2007) v textu *Světy se zrcadlem*.

5.5.5 Fragmentace Romů v Dunajci

Tak jako v každé lidské společnosti i Romové v Dunajci jsou vnitřně rozčleněni. Někteří spolu vychází lépe nebo a někteří zase hůře. Podstatnou jednotkou členění jsou fajty, rody, s nimiž se identifikují. Vysokou rivalitu Romové popisovali hlavně v raném poválečném období. Od té doby se mnohé změnilo. Důležitým prvkem, který toto členění rozrušuje, jsou mezirodové sňatky. Potomci takovýchto vztahů pociťovali příslušnost k oběma rodům, což narušovalo striktní taxonomii fajt. Dnešní třicátníci se stále vztahují ke svým předkům a jsou hrdí na jejich úspěchy, ale nepociťují to jako překážku k vytváření vztahů k příslušníkům fajt jiných. Příslušnost k fajtě zase neznamená bezvýhradnou náklonost a sounáležitost. I mezi sourozenci nastanou konflikty, které znamenají přerušení kontaktu na mnoho let. Rodinné vazby nejsou automatickou podmínkou dobrých vztahů. Zaznamenal jsem případy, kdy i blízký rodinný člen najal muže na práci a po skončení je nevyplatil.

Faktor, který významně podporuje fragmentaci, je prostorová segregace. Romové z obce nahlízejí skrze prsty na Romy z osady. Zpravidla dodávají, že Bodrog je dobrá osada, kde mají obyvatelé vystavené velké zděné domy, vystudovali už první vysoké školy a chodí do práce. Přesto jsem narazil na citelný odstup. A Romové z Bodrogu jsou si toho dobře vědomi. *„Ti z dědiny si myslia, že sú lepší. Sú trošku namyšlenější, že si myslí: A my býváme v dědině. Ale zabudli, že jejich otcovia bývali tu.“*, smějí se. Důvody, pro něž klesají Romové z osady v očích Romů z dědiny, se většinou nesly v nic neříkajících sděleních typu: *„My sme na vyššej úrovni“*.

Fragmentována je ovšem i samotná osada. Starousedlíci, kteří zde vystavěli domy na přelomu 60. a 70. let, jenom neradi vidí příchod Romů z okolních obcí s vyloučenými lokalitami. Osada je rozdělena i prostorově, kdy hlavní cestu lemují domy vystavené za socialismu a paralelní ulice směrem na severovýchod je obydlena novými příchozími. Starousedlí nově příchozím říkají „palune“, tedy

ti, kteří bydlí za⁴⁶. Naproti tomu původní populaci přísluší termín „uprone“, tudíž ti, kteří bydlí nahoře. Tato označení používají právě starousedlíci a užitý termín „palune“ nese pejorativní nádech. Při svých stížnostech argumentují zejména škodlivými návyky nových obyvatel, mezi něž řadí alkoholismus, kriminální chování a celkovou „nepřizpůsobivost“. A rozdíl je i dobře viditelný, starousedlíci mají velké zděné domy, které odpovídají realitě libovolné slovenské vesnice, zatímco nově přistěhovalí často obývají příbytky sestavené z odpadových materiálů. Jistým indikátorem může být také přítomnost odpadků kolem domu, což doprovází zejména obydlí nově přistěhovalých. O sobě někteří Romové z osady mluví jako o Romech „přizpůsobivých majoritě“ a o „náplavě“ mluví jako o „nepřizpůsobivých“ Romech, čímž opět přejímají majoritní diskurz.

46 Podle romského „palal“, které je ekvivalentem k české předložce za.

6 Závěr

V uvedené studii jsem představil výsledky krátkodobého terénního výzkumu, který proběhl v letech 2015 – 2016. Výzkumné šetření probíhalo v obci Dunajec, lokalitě charakteristické množstvím vysokoškolsky vzdělaných Romů a nízkou mírou prostorové segregace v obci.

Příchod Romů do Dunajce je spjat s maďarským šlechtickým rodem, pro nějž i několik Romů až do konce 2. světové války pracovalo. Někteří Romové se během 2. sv. války účastnili Slovenského národního povstání, čímž si získali jistou reputaci a dobré kontakty. V poválečném období se první Romové stěhují do obce a až na jednu výjimku neobsazují prázdné německé domy, ale staví si své vlastní. Po únoru 1948 nabývá romská otázka na ideologické důležitosti, nová vláda deklaruje rovné příležitosti všem občanům bez rozdílu. Romové, kteří získali vysokoškolské diplomy, obsazují vlivné pracovní pozice. Většina obyvatel obce pracuje na státních majetcích nebo v průmyslu soustředěném v regionu. Výstavba pokračuje po celé období socialismu a Romové se postupně stěhují z osady do vesnice. Kombinace stálých příjmů a sociálních jistot podporuje porodnost a Romové postupně přecházejí ne-romské obyvatelstvo. V porevolučním období Romové silně pocítili limity ekonomické transformace drtivým propadem zaměstnanosti. Celá 90. léta jsou ve znamení nejistoty a prudkého poklesu životní úrovně. Těživou životní situaci řeší mnozí Romové migrací do zahraničí po roce 2004. Odchází přes 400 obyvatel a většina z nich zůstává ve státech západní Evropy do dneška.

Pracovní trh v regionu nezvládá plnohodnotně saturovat poptávku, což vedlo několik set Romů i ne-Romů k migraci do zahraničí. Nejčastější ekonomickou strategií obyvatel je práce v průmyslu soustředěném v okolních městech. Tato možnost ovšem nabízí velmi nízké zisky doprovázené prekérními podmínkami.

Úroveň vzájemného soužití v obci je uspokojivá na neformální úrovni. Přestože Romové v Dunajci mají značný ekonomický i sociální potenciál, tak se jim stále nedaří dosáhnout rovnosti na úrovni politické moci v lokální samosprávě. Jedním z důvodů je setrvalá diskriminace, na institucionální i symbolické

úrovni, již Romové čelí. Interetnické napětí v obci je stále přítomno a v momentech vypjatých emocí se otevřeně projevuje. I jedinci s vysokým ekonomickým a sociálním postavením naráží na každodenní diskriminaci na úřadech. Okolní společnost je etnicky hierarchizovaná a segregovaná, což způsobuje, že sociální mobilita Romů je tvrdě omezena, zejména za hranicemi obce.

7 Literatura a užité zdroje

7.1 Literatura

Budilová, L. (2008). Cigánská rodina. In M. Jakoubek & T. Hirt (eds.), *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu* (s. 683 - 685). Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti - Open Society Foundation.

Davidová, E. (2004). *Romano Drom = Cesty Romů: 1945 – 1990: změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Đurica, M. S. (1996). *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Eriksen, T. H. (2012). *Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Hendl, J. (2008). *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.

Jakoubek, M. & Hirt, T. (eds.) (2008). *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu*. Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti - Open Society Foundation.

Jakoubek, M. (2004). *Romové. Konec (ne)jednoho mýtu*. Praha: Socioklub.

Jurová, A. (2008). Niekoľko poznámok k problematike rómskych osád (Kauza Letanovce). In M. Jakoubek & T. Hirt (ed.s), *Rómske osady na východnom Slovensku z hľadiska terénneho antropologického výskumu* (s. 177–193). Bratislava : Nadácia otvorenej spoločnosti - Open Society Foundation.

- Kobes, T. (2010). Fajta a povaha příbuzenství obyvatel východoslovenských romských osad. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 46, (2), 235–255.
- Kobes, T. (2014). „Naši Romové“ – difrakční vzorce odlišnosti východoslovenského venkova. *Příspěvek k problémům překladu*. Pracovní texty Katedry sociologie FF ZČU č.01/2014. Dostupné z: <https://ff.zcu.cz/kss/veda-vyzkum/pracovni-texty.html>
- Kováč, D. (1998). *Dějiny Slovenska*. Praha: Lidové noviny.
- Mappes – Niediek, R. (2013). *Chudáci Romové, zlí Cikáni: co je pravdy na našich předsudcích*. Brno: Host.
- Marcus, G. (1995). Ethnography in/of the world systém: The emergence of multi-sited ethnography. *Annual Review of Anthropology*. 1995. 24(1), 95–117
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing a.s.
- Mušinka, A. a kol. (2014). *Atlas rómských komunit na Slovensku 2013*. Bratislava: Regionálne centrum Rozvojového programu OSN Pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov v Bratislavě.
- Nečas, C. (1994). *Českoslovenští Romové v letech 1939–1945*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Soukup, M. (2014). *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum.
- Skupnik, J. (2007). Světy se zrcadlem. Marginalizace a integrace z hlediska sociopsychologické dynamiky společnosti. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 43 (1), 133–147.
- Sutherlandová, A. (2014). *Romové – Neviditelní Američané*. Praha: Romano džaniben.

Scheffel, D. (2009). *Svinia v čiernobielym. Slovenskí Rómovia ich susedia*. Prešov : Centrum antropologických výskumov.

R. Švaříček & K. Šedřová, et al. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.

7.2 Elektronické zdroje

Barša, P. (2005). *Konec Romů v Česku? Kacířské eseje plzeňských antropologů*. Dostupné z: http://www.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/2014/11/Bar%C5%A1a_-Jakoubek.pdf

Elšík, V. (2005). Romové, etnicita a radikální konstruktivisté. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=115

Jakoubek, M. (2005). Apologie kulturomů. (Odpověď Pavlu Baršovi). *Politologický časopis*. 2 (1), 181 – 195. Dostupné z: http://www.politologickycasopis.cz/userfiles/file/2005/2/Polcas_2005_2_pp_181_195.pdf

Nekorjak, M. (2009) *Klientský systém a ukrajinská pracovní migrace do České republiky*. Dostupné z: <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/klientsky-system-a-ukrajinska-pracovni-migrace-do-ceske-republiky>

Tlačová agentúra Slovenskej republiky. (2014). *Ombudsmanka sa obracia na ústavný súd. Nepáči sa jej novela zákona o pomoci v hmotnej núdzi*. Dostupné z: <http://www.pluska.sk/spravy/z-domova/ombudsmanka-obracia-ustavny-sud-nepaci-jej-novela-zakona-pomoci-hmotnej-nudzi.html>

7.3 Prameny

Archivní materiály z detašovaného pracoviště prešovského archivu v Popradu – Spišské Sobotě.

Archivní materiály z Národní knihovny v Praze.

Dunajec. Kniha o obci.

Obecní kronika.

Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky. (2016). *Aktivačný príspevok*. Dostupné z: <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/hmotna-nudza/davky-hmotnej-nudzi/davka-hmotnej-nudzi/vyplata-davky-hmotnej-nudzi.html>

Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky. (2016). *Pomoc v hmotnej núdzi*. Dostupné z: <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/hmotna-nudza/>

Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky. (2016). *Peňažný príspevok na osobnú asistenciu*. Dostupné z: <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/tazke-zdravotne-postihnutie/penazne-prispevky/pp-osobnu-asistenciu/>